

DITE LIEPA

LU Latviešu valodas institūts, Rīgas Stradiņa universitāte

EVIJA LIPARTE

Nepriklausoma vertēja

doi.org/10.35321/bkalba.2022.95.06

COVID-19 PANDEMIJA IR KARAS UKRAINOJE: EUFEMIZMŪ IR DISFEMIZMŪ VARTOJIMAS VIEŠAJAME DISKURSE LATVIŪ, LIETUVIŪ IR RUSŪ KALBOSE¹

ESMINIAI ŽODŽIAI: eufemizmai, disfemizmai, COVID-19 pandemija, karas, viešasis diskursas.

ANOTACIJA

Straipsnis apima dvi leksikos kategorijas – eufemizmus ir disfemizmus, vartotus vykstant dviem didžiausiems, nuo 2020 m. visą pasaulį sukrėtusiems globalinio masto įvykiams: COVID-19 pandemijai ir Rusijos pradėtam karui Ukrainoje. Į straipsnį įtraukti eufemizmai ir disfemizmai įvardija minėtus įvykius latvių, lietuvių ir rusų kalbomis. Tiek pandemijos laikotarpiu, tiek ir karo leksikos analizei pasirinkta po dvi leksikos grupes: 1) COVID-19 pandemiją apibūdinantys žodžiai; suskaldytos visuomenės pusės apibūdinantys žodžiai; 2) Rusijos karui prieš Ukrainą įvardyti panaudotos leksemos; kariaujančias pusės apibūdinantys žodžiai.

ABSTRACT

This article covers two lexical categories: euphemisms and dysphemisms in two major global events that shook the world since 2020: the COVID-19 pandemic and the war that Russia started in Ukraine. The euphemisms and dysphemisms featured in the article are used to designate said events in the Latvian, Lithuanian, and Russian languages. For the lexical analysis of both the vocabulary of the pan-

¹ Straipsnio pagrindas yra dalis pranešimo, kuris buvo perskaitytas 2022 m. rugsėjo 8 d. Vilniaus universitete vykusiame tarptautinėje konferencijoje *Slavijos paribiai XX–XXI a. sandūroje. Kalba–visuomenė–kultūra–tapatybė*. Viena iš straipsnio autorių D. Liepa straipsnį rengė pagal Latvijos valstybinių tyrimų programos projektą *Dabartinės latvių kalbos vartojimas ir raida* (Nr. VPP-LETONIKA-2022/1-0001).

demic period and that of the wartime were selected two lexical groups: (1) words that describe COVID-19 and the sides of the society divided; (2) lexemes used to designate the Russia-Ukraine war and the words that describe the warring sides.

ĮVADAS IR BENDRAS TEMOS APIBŪDINIMAS

Sociolingvistė Ina Druvietė (2021: 7) yra nurodžiusi, kad „XXI amžiaus trečiasis dešimtmetis prasidėjo naujais išbandymais žmonijai, prie bendrų globalinių sunkumų – klimato pokyčių, smurtinių konfliktų, pajamų nelygybės ir kitų – pridėdamas naujo viruso sukeltą pandemiją“. Dar nenurimus visuomenės aistroms dėl COVID-19, 2022 m. vasario 24 d. pasaulį sukrėtė nauja tragedija – Rusijos įsiveržimas į Ukrainą. Šie pastarųjų trejų metų globalinio masto įvykiai paveikė ir kalbos vartojimą. Pasak politinių eufemizmų ir disfemizmų tyrėjo Andrejaus Veisbergo, kalbos raiška pasidarė vulgaresnė – tai lemia reali situacija. „Apie *Šveiko* vertimą trečiame–ketvirtame dešimtmetyje visuomenė taip pat sakė, kad jis yra nepaprastai nešvankus ir su rusišku slengu, bet taip jau yra: karo metu žmonės keikiasi, ir tai galima suprasti“ (Valodnieki 2022). Vokiečių kilmės JAV kalbininkas, malediktologijos² pradininkas ir bavarų–austrų keiksmožodžių žodyno sudarytojas Reinholdas Amanas panašiai rašė apie karą kitame literatūros kūrinyje: Homero vaizduojami didvyriai prieš kovodami ginklais iškoneveikdavo vieni kitus (Aman 1975: 160). Keikimasi jis apibūdina kaip agresyvų žodinių veiksma, kuris dažniausiai vyksta susijaudinus, būna sukeltas frustracijos (Aman 1975: 153).

Emocijoms ir reakcijai į situaciją išreikšti dažnai ieškoma ne tik slengo žodžių, bet ir naujažodžių: „<...> kalbos dvasia vis dar gyva. Kalbos sistema vis dar yra lanksti, žmonės geba reaguoti į aktualius įvykius kurdami naujus žodžius ir konstrukcijas pagal jau esamus modelius. Svarbiausia – nėra dingę žaidimo kalba ir jos kūrybos elementas. Tai, kad kalboje esama kūrybos, yra vienas iš rodiklių, kad ji yra gyvybinga, kad kalbantieji suvokia kalbą kaip sau priklausančią, kaip vertybę. Tai patvirtina, kad latvių kalba yra pajėgi prisiderinti prie bet kokių sąlygų“ (Druvietė 2022: 202).

² Malediktologija (vok. *Malediktologie*, angl. *maledictologie* < lot. *maledicere* ‘keiktis, iškoneveikti’) – psicholingvistikos, sociolingvistikos ir psichologijos sritis, tirianti keikimasi ir piktžodžiavimą, t. y. leksiką, kuria realizuojamas vienas iš agresyvios kalbėsenos aktų – koneveikimas.

Šio straipsnio autorės įvairių šalių leidiniuose jau aptarė pandemijos paskatintą lingvistinę kūrybą leksikos ir žodžių darybos aspektu, taip pat rašė apie latvių ir lietuvių požiūrio į pandemiją ir jos realijas bendrumus ir skirtumus³. Per pastaruosius trejus metus dėl visuomenės aktyvumo žiniasklaidos priemonėse, publikacijose, socialinių tinklų komentaruose latvių ir lietuvių kalbų žodžių visuma papildyta ir naujais, ir iš seniau žinomais, bet rečiau vartotais terminais, taip pat kitais naujadarais⁴.

Tačiau pandemijos kalbinė patirtis – tik dalis patirties. 2022 m. pasaulio kalbų žodynus papildė karo leksika. Su ja – kaip ir su pačiu karo faktu – visuomenė dar tik mokosi gyventi. Dabar, kai akivaizdu, kad Ukrainoje vyksta tikras karas, ima aiškėti, kad karo ir kovos leksikos vartojimas pandemijos metu neturėjo objektyvaus pagrindo.

Kovidmečiu medicinos darbuotojų ir jų savanorių pagalbininkų didvyriškas ir pasiaukojamas elgesys (dirbant nenormuotą darbo laiką sudėtingomis, sunkiomis ir daugiausia rizikingomis sąlygomis) buvo apibūdinamas karo leksiką ir karo terminiją vartojant perkeltinėmis reikšmėmis, pvz.: *kovido frontas*, *fronto linija nubrėžta ligoninių koridoriuose*, *gydytojai – tikrieji didvyriai*, *kova apkasų pirmose linijose* ir pan. Tačiau Rusijai įsiveržus į Ukrainą tapo aišku, kad prasidėjo tikras karas, ir žodžiai *karas*, *frontas*, *apkasai*, *priešas* turi būti suvokiami tiesiogine, o ne perkeltine prasme (dar žr. Druviete 2022: 202).

Latvių publicistas Paulas Raudsepas rašė:

Pandemija nėra tikras karas, bet ji arčiau karo nei kas nors, ką didžioji dauguma Latvijos gyventojų yra patyrę. Užpuolikas nėra kitos valstybės kariuomenė, bet virusas negailestingas ir atkaklus. Kaip ir kare, šio priešo neįmanoma nugalėti be narsaus elgesio ir aiškaus suvokimo, kad vardan didžiojo tikslo tiek politikai, tiek visuomenė turi būti pasiryžę aukotis (Raudseps 2021).

Pandemijos metu karo leksiką pasitelkdavo ir politikai, ir medicinos darbuotojai, jos netrūko ir publicistikoje. Kyla klausimas, kiek ji buvo tinkama ir kaip į tai žiūrėta. Šiuo klausimu nemažai diskutuota: prieš pasisa-

³ Žr. straipsnio pabaigoje pateikiamą literatūros sąrašą.

⁴ Vertėja ir kalbininkė E. Lipartė interneto tekstuose latvių kalba yra užfiksavusi daugiau nei 1 500 per koronaviruso pandemiją 2020 m. aktualizuoatų arba sukurtų daiktavardinių dūrinių (Liparte 2021a), sociolingvistė D. Liepa kartu su sociologe Anda Rožukalne apžvelgė 256 per pirmąjį ir antrąjį nepaprastosios padėties laikotarpius (apie juos žr. toliau, 12 išnašą) Latvijos interneto naujienų komentaruose vartotus naujus dūrinius su leksemomis *kovid-*, *koron-* (Rožukalne, Liepa 2022: 195).

kydavo ir medikai, ir žurnalistai, ir kalbininkai, ir sociologai. Jolantos Zabarškaitės (2020) *Kalbos klube* vedama diskusija rodė, kad postsovietinėje erdvėje tai gali būti susiję su praeities palikimu – iš sovietmečio atsineštu mąstymu, kai, gyvenant už geležinės uždangos, bet koks įprastinio gyvenimo ritmo sutrikdymas ar apribojimas buvo suvokiamas kaip priešas, su kuriuo reikia kovoti⁵. Šiai minčiai pritariant, ypač 2022 m. Rusijos ir Ukrainos karo kontekste, vis dėlto manytina, kad tikrasis frontas, priekinės linijos ir didvyriai yra kare, todėl sveikatos srityje kalbos kūryba turėtų būti kitokia (dar žr. Liepa, Liparte 2022: 66–67).

Karas, pradėtas Ukrainoje, karo leksiką Europos valstybėse aktualizavo tiesioginėmis prasmėmis. Abiejose baltų kalbose – latvių ir lietuvių – ji kuri laiką buvo pasyviajame sluoksnyje, nes Latvijoje ir Lietuvoje nuo Antrojo pasaulinio karo pabaigos aktyvių karinių veiksmų nebuvo. Pokario metais vyko Nepriklausomybės ir pasipriešinimo kovos – miško brolių judėjimai, disidentų protestai. 1991 m. vyko kova už valstybių nepriklausomybės atkūrimą, kuri tiek Lietuvoje, tiek Latvijoje pareikalavo žmonių aukų, bet Rusijos pradėtas karas lėmė naują, XXI a. karo leksiką, iki šiol neturėjusią analogo, o aktyvios šios leksikos kategorijos yra ir eufemizmai bei disfemizmai. Kai kitokie kalbos ginklai per silpni, prasiveržia pasipiktinimas, neviltingis ir agresyvumas, ir disfemizmai čia atlieka itin reikšmingą vaidmenį. Savo ruožtu agresorė Rusija puolimą, galios demonstravimą, valios primetimą, ginkluotas kovas ir žudynes, kurias yra sukėlus, siekia užmaskuoti ar vadinti kitais vardais – taip tiesiogines sąvokas keičia eufemizmai.

Šio straipsnio tikslas – ištirti eufemizmų ir disfemizmų, kuriais viešajame diskurse apibūdinami kai kurie COVID-19 pandemijos ir karo Ukrainoje aspektai, vartojimą latvių, lietuvių ir rusų kalbose. Viešuoju diskursu šiame straipsnyje laikomos interneto svetainės, iš kurių rinkta rašytinė ir žodinė empirinė medžiaga: naujienų ir nuomonių portalų straipsniai bei jų komentarai, socialinių tinklų ir forumų įrašai abiem temomis⁶. Šios medžiagos negalima laikyti visa apimančia ir baigtine. Tai kintanti, vis dar papildoma duomenų bazė, neribojama konkrečiu šaltiniu ar laikotarpiu. Pavyzdžių rinkimą riboja tik fizinės galimybės fiksuoti visą interneto platybėse aptinkamą medžiagą. Kalbininkai medžiagą apie karo Ukrainoje poveikį kalbai dar tik apibendrina, todėl turėtų būti įdomūs ir vertingi

⁵ Apie sovietmečio politinę eufemizaciją dar žr. Irenos Smetonienės ir Danutės Daučiūnaitės (2014) straipsnį.

⁶ Šaltinių sąrašą žr. straipsnio pabaigoje.

lyginamųjų tyrimų rezultatai (Druviete 2022: 200). Šis straipsnis – vienas lyginamųjų tyrimų. Jame apžvelgiami ir gretinami tiek skirtingų kalbų, tiek skirtingos tematikos pavyzdžiai.

Įtraukti rusų kalbos pavyzdžius pasirinkta sąmoningai, nes jie atskleidžia tiek valdančiosios Kremliaus politikos retoriką, tiek Rusijos opozicinės žiniasklaidos demokratines pastangas objektyviai apibūdinti tai, kas vyksta Rusijoje ir Ukrainoje. Be to, rusų kalba laikytina karo leksikos vartojimo ir plitimo pradiniu šaltiniu: karo leksiką rusų kalba cituoja ir komentuoja, aiškina ir analizuoja viso pasaulio žiniasklaida. Oficialioji Rusijos žiniasklaida pandemijos metu ne tik Latvijoje ir Lietuvoje, bet ir kitose pasaulio šalyse skleidė netikėjimą ir abejonę viruso rimtumu, vakcinomis, o Rusijai įsiveržus į Ukrainą nustebino pasaulį karo neigimu, apibūdinama jį tokiais eufemizmais kaip *specialioji operacija*, *ypatinga operacija*, *karinė operacija* ir kitais, taip gausindama dezinformacijos kiekį bendrame informacijos sraute ir didindama emocinę įtampą.

Tiek pandemijos laikotarpiu, tiek karinės leksikos analizei straipsnyje pasirinkta po dvi leksikos grupes. Analizuojant COVID-19 pandemijos leksiką, aptariami ligą ir situaciją charakterizuojantys, taip pat suskaldytos visuomenės pusės apibūdinantys žodžiai, o analizuojant Rusijos ir Ukrainos karo leksiką – situacijai įvardyti panaudotos leksemos ir kariaujančias pusės apibūdinantys žodžiai.

Darbe keliami šie uždaviniai:

- 1) fiksuoti nurodytų grupių leksikos vartojimą interneto svetainėse, atrenkant eufemizmus ir disfemizmus;
- 2) palyginti eufemizmų ir disfemizmų vartojimo atvejus pandemijos ir karo Ukrainoje diskursuose.

Tyrimui naudojami deskriptyvinis, komponentų analizės ir iš dalies – gretinamasis metodai. Lyginant kelių kalbų medžiagą, galima spręsti tiek apie apžvelgiamų realijų ir kalbos reiškinių universalumą, tiek apie pastarųjų perėmimo galimybes. Straipsnyje atliekama tik kokybinė analizė, nekreipiant dėmesio į eufemizmų ir disfemizmų skaičių, jų tarpusavio proporcinį santykį ir vartojimo dažnumą, taip pat kiekybiškai neskiriant tradicinių disfemizmų (įskaitant vulgarizmus) nuo situacinių disfemizmų (įskaitant naujadarus). Neatliekama pavyzdžių analizė pagal eufemizavimo (žr.: Kudirka 2012; Smetonienė, Daučiūnaitė 2014) ir disfemizavimo būdus. Tai galėtų būti atskiro tyrimo tema, ypač metaforinė nominacija, kurios pavyzdžių abiejuose apžvelgiamuose diskursuose visomis trimis kalbomis ypač gausu.

1. EUFEMIZMAI IR DISFEMIZMAI: SĄVOKŲ AIŠKINIMAS IR APIBRĖŽIMAI

Kaip nurodo Marius Smetona, pagrindinė problema tiriant eufemizmus yra jų nustatymas ir apibrėžimas. Pasak M. Smetonos, esama daugelio šios sąvokos apibrėžčių, „nes visi mokslininkai eufemizmus apibrėžia taip, kaip atskiriems tyrimams reikia“ (Smetona 2015: 6), taigi priderina prie tyrimo tikslo.

Eufemizmo apibrėžimuose latvių kalbotyroje akcentuojamas eufemizmų ir jais keičiamų žodžių stilistinis aspektas, kaip eufemizmų vartojimo tikslą nurodant tik pakeičiamąją funkciją: eufemizmas – tai „žodis ar posakis, kuris vartojamas vietoj tabu žodžio, vulgarizmo ar kito dėl etinių ar kitokių priežasčių ribotai vartojamo žodžio“ (VPSVe); tai „emociškai neutralūs žodžiai ar frazės, vartojami vietoj užgaulių, pernelyg tiesmukiškų ar nemalonių žodžių“ (Veisbergs 1999: 17). Panašiai ir vokiečių kalboje – eufemizmas apibrėžiamas tik kaip „įžeidų ar nemalonų žodį pagražinantis, užmaskuojantis, sušvelninantis aprašomasis pasakymas“ (DUDENe).

Kitų kalbų tyrėjų pasitelkiamuose apibrėžimuose nurodomi keli eufemizmų vartojimo tikslai, tarp jų: realybės perkūrimas, maskavimas, adresato apgaudinėjimas ar klaidinimas, įsiteikimas eufemizuojamam asmeniui ir kt.⁷ Atsižvelgdamas į nurodomus tikslus, M. Smetona stengiasi suformuluoti visus juos apimančią apibrėžimą: „Eufemizmas yra žodis ar žodžių junginys, komunikacijos akte vartojamas norint įsiteikti eufemizuojamam objektui ir taip pakeisti tikrovę, arba norint suklaidinti, priversti klausytoją suprasti tikrovę taip, kaip kalbėtojui reikia, taip pat užkoduoja eufemizuojamus objektus, pažeidžiančius pirminius tabu ir jų tolesnio vystymosi rezultatus, etiketą, moralines nuostatas“ (Smetona 2015: 25).

Australijos kalbininkė Kate'ė Burr ridge'ė mano, kad „tam tikrame kontekste apie tabu temą galima kalbėti nepažeidžiant normų, jei vartojamas eufemizmas, o ne konkretus pavadinimas. Tačiau eufemistinė leksika, kurios turi tokios lingvistinės atmainos kaip karo, politinis ir medicininis žargonas, priedangai suteikia ir papildomų – klastos ir paslaptinumo matmenų. Šiuo atveju eufemizmai vartojami ne tiek tam, kad neužgautų jausmų, bet ir siekiant sąmoningai maskuoti, klaidinti“ (Burr ridge 2012).

Analizuodamos politinę eufemizaciją publicistinių straipsnių antraštėse Lietuvoje, I. Smetonienė ir D. Daučiūnaitė nurodo, kad eufemizacijos tiks-

⁷ Įvairių šalių kalbininkų suformuluotų eufemizmų apibrėžčių apžvalgą pateikia R. Kudirka (2012) ir M. Smetona (2015: 11–17).

las gali būti pridengti, maskuoti ar iškraipyti esminius dalykus. Šią funkciją atlieka ir politinė eufemizacija, kurios „pagrindinis tikslas kuo švelnesniais žodžiais ir būdais pasakyti tai, kas didžiajai visuomenės daliai gali būti nepriimtina, nemalonu, sukelti neigiamas emocijas valstybės valdžios ar kai kurių valstybinių institucijų atžvilgiu“ (Smetonienė, Daučiūnaitė 2014: 122; cit. pagal Moskvina 2001: 63). Vasilijus Moskvina, kurį cituoja kalbininkės, aiškiai skiria politinę eufemizaciją nuo politinės dezinformacijos, pastarąją aiškindamas kaip melą ir akivaizdų tiesos iškraipymą. Įvykių Ukrainoje klausimais ir politikai, ir žiniasklaidos priemonės siekia būti diplomatiški, taigi, pasak I. Smetonienės ir D. Daučiūnaitės, „vengia vadinti dalykus tikraisiais vardais ir kalbėdami apie nemalonus įvykius, netinkamus kitų šalių veiksmus, yra linkę pagražinti, sušvelninti tikruosius jų pavadinimus, užmaskuoti su mirtimi, smurtu, kitomis nelaimėmis susijusius įvykius“ (Smetonienė, Daučiūnaitė 2014: 125).

Disfemizmai irgi apibrėžiami įvairiai, nurodant jų stilistinius aspektus (vulgarumą) ir (arba) tikslus – įskaudinti adresatą, perdėti neigiamus dalykus ir pan. Latvių kalbotyroje pateikiamais apibrėžimais akcentuojama, kad disfemizmas yra „familiarus, vulgarus žodis ar žodžių junginys, kuriuo sąmoningai pakeičiamas stilistiškai ir emocionaliai neutralus tos pačios realijos pavadinimas“ (VPSVe) arba, kad tai – „įskaudinantis, įžeidžiantys žodžiai, kuriais sąmoningai sustiprinamos neigiamos sąvokos, perdedama tai, ką jų vartotojas nori vaizduoti neigiamoje šviesoje“ (Veisbergs 2002: 54). Apibūdinant nemandagumo raišką nusikaltimų diskurse, lietuvių kalbotyroje suformuluotas toks disfemizmų apibrėžimas: „žodžiai ar žodžių junginiai, vartojami vietoj švelnesnių, siekiant sudaryti neigiamą nuomonę, suteikti neigiamą atspalvį ar ką nors įžeisti“ (Jakimovienė 2017). Vokiečių kalboje disfemizmo apibrėžimas yra labai platus ir nekonkretus, iškeliantis tik jo vartojimo tikslą: „neutralaus ar teigiamo žodžio neigiamas, menkinantis aprašomasis nusakymas“ (DUDENE). Panašiai traktuojami ir keiksmažodžiai. R. Amanas yra pabrėžęs: „Kiekvienas žodis, kuris vartojamas agresyviai, yra keiksmažodis“ (Aman 1975: 165). Šią mintį plėtoja ir Johnas E. Josephas: „Kalba neturi būti piktžodžiaujanti, nešvanki, rasistinė, kad būtų užgauli“ (versta iš latvių k., žr. Džozefs 2008: 130).

Pasak A. Veisbergo, atsakymo į klausimą, kas yra užgaulus žodis, nėra, nes „žodžio reikšmė slypi ne tik pačiame žodyje. Ją suteikia kalbantysis, rašantysis, klausytojas, skaitytojas. Tai reiškia, kad užgaunantis gali būti bet kuris žodis“ (Veisbergs 2002: 56). Mokslininkas siūlo skirti individualius emocinius disfemizmus ir „tikruosius“ disfemizmus – taip pavadina varto-

jamus viešojoje kalboje minint priešus, varžovus ar nedraugus. Tokiais atvejais taikomi apibendrinimai, hiperbolės, vartojami gyvūnų ir ligų pavadinimai, pabrėžiamas atsilikimas, bukaprotiškumas ir t. t. (Veisbergs 2002: 56–57).

Nagrinėdamas politikos kalbą, apie eufemizmus A. Veisbergas rašė taip: „<...> dabartinėje informacijos visuomenėje tylėti neįmanoma – žmonės turi rasti būdą, kaip informuoti ir dezinformuoti, pateisinti, paaiškinti ar apgaudinėti. Totalitariniams režimams šiuo atžvilgiu buvo lengviau. Jie turėjo daug ką slėpti tiek nuo aplinkinio pasaulio, tiek nuo savo piliečių, kartais ir nuo savęs. <...> Kontroliuojantis žiniasklaidą totalitarizmas gali sau leisti nutylėti, cenzūruoti, praleisti. Demokratija turi kalbėti, todėl eufemizmai joje paplitę daug plačiau“ (Veisbergs 1999: 17). Čia reikėtų pridurti, kad demokratinėje visuomenėje labiau paplitę ir disfemizmai, nes joje neįmanoma nutylėti pasipiktinimo, pykčio, nusivylimo, abejojimo ar tiesiog emocionalumo. Žmonės visa tai reiškia įvairiai: atvirai keikiasi socialiniuose tinkluose, ironiškai pašiepia ir pravardžiuoja vieni kitus interneto svetainių komentaruose po straipsniais, paskelbia kokį nors situacinį disfemistinį naujadarą, kuris pritraukia dėmesį, ir t. t.

Šiame darbe, kuriame aptariamos medicininė ir karinė leksikos atmainos, pasiremiant apžvelgtais apibrėžimais, eufemizmais laikomi žodžiai ar posakiai, kurie vartojami vietoj etiniais ar kitokiais sumetimais vengiamų vartoti žodžių, o disfemizmais – neigiamos konotacijos žodžiai ar žodžių junginiai, kuriais sąmoningai pakeičiami stilistiškai ir emociškai neutralūs tos pačios realijos pavadinimai. Be to, šiame straipsnyje mėginama skirti tradicinius ir situacinius disfemizmus. Tradiciniais disfemizmais laikomi kalboje jau istoriškai įsitvirtinę, įvairiose situacijose beveik universaliai vartojami disfemizmai⁸, įskaitant ir vulgarizmus (pvz.: *fašistas, okupantas, nusikaltėlis, idiotas, runkelis, pidaras*), o situaciniais disfemizmais – žodžiai, kurie sukuriama konkrečioje situacijoje⁹ (remiantis asociacijomis, kontaminacijos būdu ar taikant žaidimą kalba¹⁰, pvz., pasitelkiant fonetinę deformaciją: *korona – šmorona*) arba įgyja disfemistinę konotaciją, kokios paprastai neturi (pvz., *slidinėtojai*). Vis dėlto brėžti griežtą ribą tarp šių dviejų disfemizmų grupių sunku, nes neaišku, kokį laiko tarpą ar vartojimo dažnumą reikėtų laikyti disfemizmo įsitvirtinimo kriterijumi (pvz., disfemizmas, atsiradęs tik per COVID-19

⁸ Apie tai dar žr. E. Liparte (2021b: 87–88).

⁹ Todėl juos galima vadinti ir (okaziniais) disfemistiniais naujadarais.

¹⁰ Apie žaidimą kalba (latv. *valodas spēle*) latvių šnekamojoje kalboje ir jo priemonės žr. V. Ernstsone (1997).

pandemiją, gali būti vartojamas plačiai ir įvairiomis reikšmėmis). Dar smulčiau sraipsnyje aptariami eufemizmai nediferencijuojami, nors kartais juos siūloma skirstyti į naujuosius ir senuosius¹¹; politiniai ir propagandiniai eufemizmai tokiu atveju patektų į „naujųjų“ kategoriją.

2. EUFEMIZMAI IR DISFEMIZMAI, KURIAIS APIBŪDINAMA COVID-19 PANDEMIJA

2.1. Ligos ir situacijos eufemizmai ir disfemizmai

M. Smetona kaip ryškų asmens ir jo vardo tabu bei eufemizmų vartojimo šiuolaikinėje grožinėje literatūroje pavyzdį mini Joanne'ės K. Rowling romanus apie Harį Poterį. Bijodami ne tik piktojo burtininko Voldemorto, bet ir tarti jo vardą, kiti burtininkai Voldemortą vadina *Pats žinai kas* arba *Tas, kurio nevalia minėti*. Net jo šalininkai mirties valgytojai savo valdovo nevadina vardu, į jį kreipiasi kaip į *Tamsos valdovą* arba *Šeimininką* (Smetona 2015: 24).

Latvijoje asociacijas su šiuo personažu žadino pandemijos metu taikytų griežtų judėjimo ribojimų oficialus pavadinimas *mājsēde*¹², kurį daugelis žmonių suvokė ne tik kaip angliško termino *lockdown* latvišką variantą, bet ir kaip karinio termino *komandantstunda* 'komendanto valanda' eufemizmą. Tai rodo, pavyzdžiui, 2021 m. pradžioje socialiniame tinkle *Facebook* pateiktas įrašas:

*Skatos, ka daudziem šie oficiālie apzīmējumi ir gluži kā **Voldemorts Harija Potera sāgā** – „**Tas, kuru nesauc vārdā**“ <...>. Tāpēc laikam arī top visas tās **mājsēdes**¹³ utt. (Žiūriu, kad daugeliui šie oficialūs pavadinimai yra kaip Voldemortas iš Hario Poterio sagos – „Tas, kuris nevasinamas vardu“ <...>. Ko gero, todėl ir randasi visas tos *mājsēdes* ir t. t.).*

¹¹ Apie tokią galimybę užsimena R. Kudirka (2012).

¹² *Mājsēde* „ypatingas judėjimo ribojimas – reikalavimas nepalikti gyvenamosios vietos nustatytu laiku“ (Tēzaurs). Tai sintaksinis-morfologinis dūrinys (< *māj-a* 'namai' + *sēd-ēt* 'sėdėti' + galūnė *-e*; plačiau apie tai žr. E. Liparte (2021a: 115–116)), pagal reikšmę COVID-19 kontekste jis atitinka Lietuvoje buvusį visos šalies karantiną. Kaip oficialų terminą *mājsēde* Latvijoje pradėta taikyti nuo antrąkart paskelbtos nepaprastosios padėties pradžios (2020 m. lapkričio mėn.), kai buvo įvesti griežti judėjimo ribojimai, įskaitant ir komendanto valandą. COVID-19 pandemijos metu Latvijoje iš viso būta trijų vyriausybės nustatytų nepaprastosios padėties laikotarpių, kuriais taikyti įvairaus griežtumo ribojimai: 1) nuo 2020-03-12 iki 2020-06-10; 2) nuo 2020-11-09 iki 2021-04-06; 3) nuo 2021-10-11 iki 2022-04-01.

¹³ Visuose pateiktuose pavyzdžiuose paryškinta straipsnio autorių, išskyrus šį žodį, kurį savo įrašė yra paryškinęs pats jo autorius. Pavyzdžiuose ir jų vertimuose pataisytos tik šturkščiausios rašybos ir skrybys klaidos, kurios trukdytų suvokti turinį.

Muzikos apžvalgininkas Sandris Vanzovičius kaip eufemizmus pamini oficialiuosius terminus *pašizolācija* ‘saviizoliacija’ ir *karantīna* ‘karantinas’, žyminčius judėjimo ribojimus, taikytus koronavirusu užsikrėtusiems ar galimai užsikrėtusiems asmenims:

Ko gan darīt radošai personībai, kas iesprostota mājās bez iespējām uzstāties un muzicēt, četrās sienās veicot morālo giljotinēšanos un eitanizēšanos, kas smalkjūtīgi tiek dēvēta par pašizolāciju vai karantīnu? (Kā gi daryti kūrybiškai asmenybei, kuri uždaryta namuose be galimybių viešai pasirodyti ir muzikuoti, tarp keturių sienų atliekanti moralinį giljotinavimąsi ir eutanazavimąsi, delikačiai vadinamą saviizoliacija ar karantinu?) (Vanzovičs 2020).

COVID-19 pandemiją apibūdinančius žodžius neretai būna sunku priskirti prie eufemizmų ar disfemizmų, nes lyg ir neutralūs pavadinimai, pvz., latv. *ciparu pandēmija* ‘skaitmenų pandemija’, *papīra slimība* ‘popierinė liga’ ir pan., paprastai yra vartojami su neigiama konotacija, pabrėžiant arba tai, kad iš tikrųjų jokios pandemijos nėra, arba tai, kad ji sukurta dirbtinai. Tai matyti iš konteksto, pvz.:

Varbūt lai visiem ir šis fake vīruss, par cik neviens, nejt un pat nezina, ka ir slims. Un tad visiem būs miers, nebūs, ko inficēt, tas jau neko nemaina, slimot ar papīra slimību, un nezina, ka ir slims (Galbūt tegul visi turi šį netikrą virusą, kadangi niekas nejaučia ir net nežino, kad serga. Ir tada visiems bus ramybė, nebus ko užkrėsti, juk tai nieko nekeičia, sirgti popierine liga ir nežinoti, kad sergama).

Lengviau atpažįstami eufemizmai, reiškiami tam tikrais įvardžiais: *šis, viss šis, viņš*. Pvz.:

<...> draugi, kam uzrakstīt savas pārdomas un kopā iedzert vīnu, kad „viss šis“ būs beidzies. (<...> draugai, kam parašyti savo apmąstymus ir [su kuo] kartu išgerti vyno, kai „visa šita“ bus pasibaigę);

Kad septembrī biju noķēris savu vīrusu (varbūt pat to slaveno VINU), bija gan slika pašsajūta, gan galvassāpes (Kai rugsėji buvau pasigavęs savo virusą (galbūt net garsųjį J!), ir jaučiausi prastai, ir galvą skaudėjo).

Kartais koronavirusas eufemizuotas vartojant kokios nors kitos ligos pavadinimą, pvz.: latv. *iesnas* ‘sloga’, *gripa* ‘gripas’, *mēris* ‘maras’, *triperis* ‘pasenęs gonorėjos pavadinimas’, apibendrinant – *sērga* ‘epidemija’ ir kt.¹⁴

Greta stilistiškai neutralių koronaviruso eufemizmų neretai vartoti ir disfemistiniai vulgarizmai, žargono žodžiai, pvz.: latv. šnek. *sūds* ‘šūdas’, žarg. *zaraza* < rus. *zapaza* ‘ligos užkratas’, vulg. *herņa* ‘nesąmonė’, vulg.

¹⁴ Apie koronaviruso eufemizmus latvių kalboje plačiau žr. E. Lipartė (2020b).

huiņa ‘kas bjauru, nepavykę, šlykštu; netinkamas daiktas; šlamštas’¹⁵ (Tēzauris), taip pat su šiomis leksemomis sudaryti dūriniai, pvz.: latv. *kovidsūdi* ‘kovidšūdai’, *kovidhuiņa* ‘kovidchuinia’, *koronahuiņa* ‘koronachuinia’, *kovidfigņa* (latv. žarg. *figņa* ‘niekas, niekis; tai, kas nevertinga, nereikalinga’ (Tēzauris)), *kovidfufelis* ‘kovidfuflo’¹⁶, *kovidhujovid*, *koronajobanā* ir kt.¹⁷ Vulgarizmai ir žargonybės neretai būna rusų kalbos žodžiai. Dar keli pavyzdžiai su leksema *fuflo*: latv. *vīruss ir fufelis* ‘virusas yra fuflo’, plg. rus. *фуфловирус* (SRJKE, 249); latv. barb. *fufeldēmija*, liet. *Fufloedemija*, plg. rus. *фуфлодемия, фуфло-пандемия, фуфлонидемия, фуфлоэпидемия* (SRJKE, 250–251). Dar plg latv. sleng. *fuflo, fufelis, fufels* ‘melas, suktybė; kvailystės, niekai’ (Tēzauris) < rus. *фуфло* ‘tas pats’ (dar plg. SRJKE, 249–251).

Vienas internautas, rašydamas portale *delfi.lv* komentarus, vartojo ir disfemistinį naujadarą su nešvankiu žodžiu, perimtu iš rusų kalbos, ir šį naujadarą slepiančią eufemistinę santrumpą, sudarytą iš atskirų žodžių pirmų raidžių:

Inficēto-ar aktīvu vīrusu-ir 13,7 miljoni, pārējie 35,8 miljoni jau ir pievārējuši diagnozi „hujvoīņzinkā pozitīvs tests“ (Užsikrėtusiųjų – aktyviu virusu – yra 13,7 mln., kiti 35,8 mln. jau yra įveikę diagnozę „chui¹⁸, žinomą kaip teigiamas testas“);

Rīgā visvairāk ar diagnozi „H-V-Z pozitīvs tests“ (Rygoje daugiausia [žmonių] su diagnoze „C-J-Ž teigiamas testas“).

Savotišku, nevulgariu disfemizmu *piebūrum* ‘pribūrimas’¹⁹ COVID-19 pandemiją, vertindamas ją kaip organizuotą pasaulinio masto finansinę machinaciją ir nusikalstamą veiką, yra įvardijęs latvių rašytojas Māris Rukas, savo naujausią knygą pavadindamas *Piebūrum-19. Intūmi. Globāli. Nāvējoši* (Pribūrimas-19. Intymu. Globalu. Mirtina)²⁰.

Disfemistinį, menkinamąjį požiūrį į COVID-19 pandemiją taip pat rodo fonetinės deformacijos taikymas įvairimis kalbomis pavadinant ligą ar ją sukėlusį virusą, pvz., latviškai *korona* – *šmorona*. Dar plg.:

¹⁵ Plg. liet. *chuinia* ‘niekai, nesąmonė’ (Zaikauskas 2008: 36).

¹⁶ Lietuvių žargono žodynelyje nurodomos tokios *fuflo* reikšmės: ‘1. melas. 2. prastas, bevertis, niekam tikęs daiktas, šlamštas; padirbinys’ (Zaikauskas 2008: 55).

¹⁷ Plačiau apie tai rašoma A. Rožukalnės, D. Liepos (2022: 195–196; 206–210) ir E. Lipartės (2020b: 30–31) straipsniuose.

¹⁸ Į Egidijaus Zaikausko sudarytą žargono žodynelį šis žodis neįtrauktas; latv. vulg. *hui* ‘vyro lyties organas’ (Tēzauris). Pagal reikšmę žodžių samplaika *hujvoīņzinkā* (< *huj vīņu zina kā* ‘chui jį žino kaip’) artima posakiui *bala žino*.

¹⁹ Tai daiktavardinis vedinys iš veiksmazodžio *pieburt* ‘priburti – būrimu priskirti, prilemti’.

²⁰ Apie šią knygą žr. M. Ruks (2022).

latv. *Skaidrs, ka covid/šmovid un viss ap to nogurdina* (Aišku, kad covid/šmovid ir viskas, kas su juo susiję, jį vargina);

liet. *Visur tik Korona, Korona, Korona. O dar kai kas pradeda vėl apie Koroną kalbėti, tai tik ir norisi pasakyti Korona Šmorona*;

rus. *Пандемия-шмандемия, вирус-шмирус, ковид-шмовид* (Pandemija-šmandemija, virusas-šmirusas, kovidas-šmovidas).

2.2. Disfemistiniai suskaldytos visuomenės pusių pavadinimai

Dar labiau įvairūs disfemizmai buvo vartojami žmonėms apibūdinti, nes visuomenė pandemijos metu poliarizavosi.

Akivaizdžiai universalus – daugelyje kalbų ir diametraliai priešingomis reikšmėmis vartotas – pandemijos disfemizmas žmonėms pavadinti nuo pat pirmųjų jos savaičių buvo *kovidiotas* (< angl. *covidiot*). Taip buvo vadinami asmenys, darantys ar manantys kitaip nei disfemizmo vartotojas: tiek tie, kurie neigė koronaviruso egzistavimą ar jo pavojingumą ir manė, kad visa tai yra dirbtinai sukurta, sugalvota finansinė machinacija, todėl sąmoningai pažeisdavo ar ignoruodavo valdžios nustatytus ribojimus, tiek tie, kurie dėl perdėtos baimės apsirūpino maisto ir tualetinio popieriaus atsargomis ar sąžiningai laikėsi atsargumo priemonių, epidemiologinių ribojimų (plačiau žr. Liepa 2021: 159), pvz.:

Не зря появилось новое словечко „covidiot“ (ковидиот), обозначающее и тех, кто скупает гречку с туалетной бумагой, и тех, кто продолжает жить, как ни в чем не бывало, игнорируя информацию о вирусе (Ne šiaip sau pasirodė naujas žodelis „kovidiotas“, įvardijantis ir tuos, kurie išperka grikius ir tualetinį popierių, ir tuos, kurie toliau gyvena lyg nieko nebūtų nutikę, ignoruodami informaciją apie virusą) (SRJKE, 97).

Susiejus abu kraštutinumus, latvių kalbos aiškinamajame COVID-19 žodyne (*Covid-19 skaidrojošā vārdnīca*) *kovidiot*s apibrėžiamas kaip „žmogus, kuris koronaviruso metu nesielgia protingai“ (Veckalne 2020). Savo ruožtu, siekiant šias dvi reikšmes diferencijuoti, sugalvota ir kitų disfemistinių naujadarų: latv. *covidhistēriķi un covidpohujisti* ‘kovido isterikai ir kovido pochuištai’²¹ (dar žr.: Liparte 2020a: 31; Rožukalne, Liepa 2022:

²¹ Latv. vulg. *pohujists* ‘abejingasis’ (Tēzauris), liet. vulg. *pochuistas* ‘asmuo, ignoruojantis aplinkinius, besielgiantis kaip tinkamas, kuriam į viską nusispjauti’ (Zaikauskas 2008: 122).

205, 208²²), *koronahistēriķi* ‘koronos isterikai’ (Rožukalne, Liepa 2022: 211); liet. *panderlogai, konevidonai, šlepetnikai*, pvz.:

Panderlogai – besiburiuojantys kovidiotai; *Konevidonas* – asmuo, piktybiškai nesi-laikantis karantino (Klimenka, Klimenka 2020)²³.

Konkrečiose situacijose disfemistiškai pavartoti ir neutralūs bendrinės kalbos žodžiai, neturintys neigiamos konotacijos²⁴, pvz., latv. *Slēpotājs drīz būs lamuvārds* (Slidinētojas greitai bus keiksmāzodis), kai pandemijos pradžioje iš slidinėjimo Italijoje grįžę koronavirusu užsikrėtę asmenys nesilai-kydavo jiems taikomų epideminės saugos reikalavimų, o kiti, nepaisydami įspėjimų, vyko slidinėti į Italiją ar kitas šalis, kuriose jau buvo išplitęs vi-rusus. Lietuvoje prieštaringą žmonių reakciją sukėlė terminas *rizikos grupės asmuo* (su paaiškinimu: vyresnis nei 60 m. amžiaus ir (arba) sergantis lėti-nėmis ligomis) ir jam sinonimiškas naujadaras *rizikaamžis* ‘kas yra rizikos amžiaus (t. y. dėl amžiaus turintis didesnę riziką būti pažeidžiamas ligų ir pan.’; LKND); vieni tai priėmė kaip valdžios didesni rūpinimasi šios amžiaus grupės žmonėmis, o kiti – kaip jų negerbimą. Šie pavyzdžiai patvirtina R. Amano, A. Veisbergo, J. E. Josepho ir kitų kalbininkų teiginius, kad užgaulus gali būti bet kuris žodis.

Neapykantos kupinas požiūris ir kalbėsena buvo taikomi ir prasidėjus vakcinacijai: vieni skiepijosi ir palaikė vakcinacijos politiką, kiti ją ignoravo,

²² A. Rožukalnė, D. Liepa (2022: 205–211) ir E. Lipartė (2021a: 109; 2021c: 108–109) patei-kia daug okazinių dūrinių su komponentais *kovid-* ir *koron-*, įskaitant emocinius ekspresi-nius asmenų pavadinimus, tačiau jie apžvelgti tik darybos požiūriu, reikšmių nenurodant ir pagal jas dūrinių negrupuojant.

²³ Kaip rodo ne tik šie, bet ir dar keli šimtai brolių Eduardo ir Gabrieliaus Klimenkų (pasi-vadinusių „broliais pandemžodžiautojais“), taip pat daugelio kitų žmonių įvairiomis kalbo-mis internete paviestintų šmaikščių okazinių naujadarų ar plačiai žinomų literatūros ar muzikos kūrinių perkūrinių, anekdotų ir moderniosios tautosakos pavyzdžių, pandemijos metu būdavo ir pasijuokiamas, be pykčio ar agresijos (apie tai žr. Lipartė 2020b: 34; 2021c: 110; Liepa 2021: 162–165; Druviete 2022: 202). Štai keli šmaikštūs žmonių apibūdinimai, kurie nėra eufemizmai ar disfemizmai (t. y. jais nesiekama ko nors užmaskuoti vs. užgau-ti, pasmerkti): liet.: *Koronolas kovidinantas* – pagrindinis pandemijos štabo vadas (Klimen-ka, Klimenka 2020); *vakinoljė* (juokaujamojo ekspresinio atspalvio) ‘kas parenka skiepus nuo koronaviruso pagal žmogaus pageidaujamas potyrius’ (LKND); latv.: *Nus, koviddzej-nieki, laiks izpaust savu sāpi un prieku* (Na, kovido poetai, metas išreikšti savo skausmą ir džiaugsamą); *kovidnavis* (< *kovid* + *nav* ‘nėra’ + galūnė -is) ‘asmuo, kuris COVID-19 pandemijos pradžioje manė, kad tokios ligos nėra’; rus.: *ковидёнок* (juokais) ‘apie vaiką, kurio gimimas planuojamas koronaviruso pandemijos metu’ (SRJKE, 92); *карантист* ‘apie sportininką karatistą, kuris tęsia treniruotes nuotoliniu būdu’ – kontaminacija: *карантин* + *каратист* (SRJKE, 78).

²⁴ Apie tai dar žr. E. Lipartė 2021c: 107.

iš jos atvirai tyčiojosi, grasino medikams, žurnalistams, valdžios atstovams ir policininkams, dalyvavusiems diegiant nustatytus ribojimus ir užtikrinant jų laikymąsi. Kalboje didėjo emocinis ekspresyvumas, kartu su juo ir žodinė agresija (apie tai žr.: Liepa 2022; Rožukalne, Liepa 2022). Situaciją 2021 m. rudenį taikliai apibūdino latvių žurnalistė Inguna Mukānė:

Pandemija mums parodė, kad laisvoje, demokratinėje valstybėje visuomenė gali susiskaldyti dar dramatiškiau nei okupuotoje žemėje. Paskiepytieji prieš neskiepytus, liaudis prieš valdžią – atrodo, kad ši praraja vis gilėja. O virš visko – emocijų gama, kuri vyrauja tarp žmonių ir anksčiau nebuvo pastebėta tokiu plačiu mastu. Pyktis ir agresija, baimė ir panika, socialinis absurdas ir atpirkimo ožių ieškojimas – tai tik ryškiausios apraiškos (Mukānė 2021).

Kiekviena suskilusios visuomenės pusė turėjo savo šalininkų, o priešingų pusių tarpusavio bendravimas buvo įžeidžiamas, agresyvus ir priešiškas. Tai matyti iš asmenis žyminčių lietuvių kalbos disfemizmų, kuriuos sąrašų pavidalu socialiniame tinkle *Facebook* 2022 m. vasarį, prieš pat karo pradžią, paskelbė sociologė Rūta Žiliukaitė, o papildė kiti šio socialinio tinklo naudotojai. Patys sąrašai pavadinti neutraliai, t. y. *Viena pusė* ir *Kita pusė*, tačiau tokia nėra į juos įtraukta leksika. Viena pusė (1) siejama su sąmokslu teorijų palaikytojais, Rusijos propagandos skleidėjais²⁵, o kita pusė (2) laikomi oficialiojo kurso (ypač vakcinacijos) šalininkai:

- 1) *Antivalstybinė šunauja; Biomasa; Bydlo; Jedinstvos įpėdiniai; Kremlinai; Pašalpinai; Prokremlinė šoobla; Purvini kaimiečiai; Putinistai; Raudonieji lūzeriai; Rusofilai; Runkeliai; Vatnikai; Visuomenės vėžys; Antivakseriai; Plokščiažemiai; Baubikai; Baubliai.*
- 2) *Fašistai; Geyropa; Naciai; Landsberginiai; Leftistai; Liberatiztai; Pidarai; PIŠ; Rusofobai; Satanistai; Skiepyti; Sorososai; Sorošiniai; Tapinoidai; Tiesiog pydarai; Vainorykštiniai; Vakseriai; Užzombintieji; Vagys; Vazelino premijos laureatai; Zombiai.*

Kaip matyti iš čia sąmoningai nesutrumpinamų sąrašų (juos dar būtų galima ir papildyti), šiuose pavadinimuose yra persipynęs žmonių požiūris tiek į COVID-19 pandemiją, tiek į kitas skaudžias temas. Be to, dalį pava-

²⁵ Beje, apie Latvijoje ir Rusijoje vartojamus disfemizmus sąmokslų teorijų palaikytojams pavadinti Latvijos žiniasklaidoje buvo rašoma ir taip: *Latvijā piespiedu vakcinācijas un cilvēku segregācijas pretiniekiem piekar „antivaksera“ un Kremļa aģenta birku, bet kaimiņvalstī šādi cilvēki tiek pasludināti par Krievijas interesēm naidīgiem elementiem un Rietumu aģentiem* (Latvijoje priverstinės vakcinacijos ir žmonių segregacijos priešininkams kabina ma „antivakserio“ ir Kremliaus agento etiketė, bet kaimyninėje valstybėje tokie žmonės skelbiami Rusijos interesams priešiškais elementais ir Vakarų agentais) (Beinerte 2021).

dinimų galima laikyti tradiciniais disfemizmais (*purvini kaimiečiai, runkeliai*²⁶, *vagys, zombiai* ir kt.), o dalis yra situaciniai disfemistiniai naujadarai, sukurti pandemijos metu (pvz.: *antivakseriai, vakseriai, tapinoidai*).

Panaši leksika tarpusavio pravardžiavimams vartojama ir Latvijoje. Pavyzdžiui, sąmokslų teorijų palaikytojai ir vakcinacijos priešininkai vadinti tokiais žodžiais: *koviddaunis* ‘kovido daunas’; *antivakserijas dauņi* ‘antivakserijos daunai’; *antivakši* ‘antivaksai’; *nevaxi* ‘nevaksai’; *folijgalvas* ‘folijos galvos’; *plakanzemji* ‘plokščiažemiai’; *pošnīži* ‘skiepų neapkenčiantys’; *pošmīži* ‘dėl skiepų myžčiojantys = skiepų bijantys’ ir kt. Valstybės oficialiojo kurso šalininkai apibūdinami kaip *kovidafēristi* ‘kovido aferistai’; *kovidisti* ‘kovidistai’; *durtie* ‘subadytieji’; *lētīcīgās aitas* ‘patiklios avys’; *nopotētie zombiji* ‘nuskiepyti zombiai’; *nozombētie* ‘nuzombintieji’; *pakalpiņi* ‘pakaikai’; *roklaižas* ‘palaizūnai’; *sorosisti* ‘sorošininkai’; *vergi* ‘vergai’ ir t. t.²⁷ Neretai vartoti vulgarūs, nešvankūs žodžiai ir pasakymai, be to, taip elgėsi net oficialūs valstybės pareigūnai. Anuometinis vidaus reikalų ministras Sandis Ģirģenas, pasisakydamas prieš žmones, kurie, pabrėždami savo abejingumą ar net priešišumą epidemiologinės saugos priemonėms, demonstratyviai fotografuodavosi be apsauginės veido kaukės, 2020 m. spalį socialiniame tinkle *Twitter* rašė:

*Vispār jau Austrumeiropā ir tāds „pohujisma“ gēns. Joprojām kaut kur klejo tas PSRS kolhoza sindroms... Kamēr pats, vai ģimenē nenoliksies gar zemi, tikmēr var selfijūoties. (Apskritai gi Rytų Europoje esama tokio „pochuizmo“ geno. Vis dar kažkur klajoja tas SSRS kolūtkio sindromas... Kol pats ar [kas nors] iš šeimos nebus paguldytas [ligos], tol galima darytis asmenukes) (delfi.lv)*²⁸.

Šis ministro įrašas ir publikacija apie tai portale *delfi.lv* sukėlė visuomenės pasipiktinimo bangą²⁹. Vienas komentatorius rašė:

²⁶ Disfemizmo *runkeliai* struktūrą, semantikos evoliuciją ir vartojimo pavyzdžius, vadindama tai „Lietuvoje jau paplitusia užgaulia metafora“, analizuoja Regina Koženiauskiėnė (2009: 58–59), o anot Reginos Kvašytės ir Kazimiero Župerkos, perkeltine (metonimine) menkinamąja reikšme žmogui apibūdinti vartojamas žodis *runkelis* tampa žargonybe (Kvašite, Župerka 2021: 274).

²⁷ Apie pravardžiavimus ir disfemizmus, kuriais Latvijoje pandemijos pirmaisiais metais buvo vadinami valstybės pareigūnai ir politikai, žr. E. Liparte (2021b); apie disfemistinį gyvūnų pavadinimų vartojimą pandemijos valdymo taisyklių paisantiems žmonėms vadinti žr. E. Liparte (2021c: 111).

²⁸ Vulgarizmas *pohujisms* ‘abėjingumas; neatsižvelgimas į (paprastai savo elgesio) pasekmes’ (Tėzauris) susijęs su minėtu vulgarizmu latv. *pohujists*, liet. *pochuistas*.

²⁹ Panašų pasipiktinimą Lietuvoje sukėlė publikacija portale *15min.lt* pavadinimu *Andrius Jakučūnas: Mėšlakalbiai prieš „bybianosius“: Apmaudžios lygiosios*, kurioje irgi vartojami COVID-19 pandemijos suskaldytos visuomenės pusių vulgarūs pavadinimai – disfemizmai (prieiga internete: <https://www.15min.lt/kultura/naujiena/asmenybe/andrius-jakucionas-meslakalbiai-pries-bybianosius-apmaudzios-lygiosios-285-1402348>).

Nu, ja jau ministrs drīkst lietot necenzētu leksiku un runāt par „*pohujisma*“ *gēnu*, tad varu viņam atklāt ko jaunu: Austrumeiropā ir arī „*nahujisma*“ *gēns*. Mēs Austrumeiropā sūtam attiecīgajā virzienā ministrus, kuri grib mūs pilnībā kontrolēt un pārvērst visu mūsu dzīvi par koncentrācijas nometni, stāstot pasakas par „*vecu cilvēku aizsardzību no vīrusa*“ (Na, jeigu jau ministru galima varotī necenzūrināt leksiku ir kalbēti apie „*pochuizmo*“ *genā*, tada galiu jam atskleisti kai kà naujo: Rytų Europoje esama ir „*nachuizmo*“ *geno*. Mes Rytų Europoje siunčiame atitinkama kryptimi ministrus, kurie nori mus visiškai kontroliuoti ir paversti visą mūsų gyvenimą koncentracijos stovykla, sekdami pasakas apie „*senyvu žmonių apsaugą nuo viruso*“).

Kitas internautas savo nuomonę išreiškė taip: *šodien ministra kungs lieto vārdu „pohujisma“, bet rīt – „iģīķe nahuj“???* (šiandien ponas ministras vartoja žodį „*pochuizmo*“, o rytoj – „*eikite nachui*³⁰“). Nepraėjo nė pusantų metų, situacija Europoje ir pasaulyje dramatiškai pasikeitė, ir ši vulgari frazė tapo sparnuotuoju šūkiu, moto, suvienijusiu ir pačius Ukrainos gyvėnus, ir juos kitur pasaulyje palaikančius žmones.

3. RUSIJOS IR UKRAINOS KARĄ APIBŪDINANTI LEKSIKA

3.1. Situaciją Ukrainoje žymintys disfemizmai ir eufemizmai

Nagrinėjant eufemistinę ir disfemistinę leksiką, kuria apibūdinama situacija Ukrainoje po Rusijos įsiveržimo ir kariaujančios pusės, ypatingą dėmesį reikia skirti karo pirmomis dienomis pavartotam sakiniui su disfemizmu (rusišku keiksmažodžiu) *Русский военный корабль, иди нахуй!* (Rusų karinis laive, eik nachui), kuris žaibo greičiu apskriejo visą pasaulį. Kaip pabrėžta diskusijoje, vykusioje 2022 m. balandžio 21 d. Latvijos radijo laidoje *Ĝimenes studija* (Šėimos studija), kai kurie keiksmažodžiai pasidarė „geras tonas“, karo tragizmas pateisina jų vartojimą (Lamuvārdi 2022).

Kreiseris *Moskva* liūdnei išgarsėjo pirmomis karo dienomis, kai paragino Ukrainos pasieniečius Gyvačių saloje pasiduoti, bet jie atsisakė tai daryti ir šia fraze grubiai pasiuntė karinį laivą. Gyvačių salos gynėjo iš pykčio pasakyta frazė virto Ukrainos gynėjų moto: naudojant ją buvo perdažyti gyvenviečių pavadinimai kelių eismo ženkluose, taip demonstruojant požiūrį į įsibrovėlius. Kai 2022 m. balandžio 14 d. *Moskva* nuskendo (nuo Juodąją jūrą saugojusių Ukrainos raketų *Neptun* smūgių), ukrainiečiai džiau-

³⁰ Liet. vulg. *nachui* ‘1. keiksmas, vartojamas kaip pertaras: *eik nachui* <...>. 2. velniop, tebūnie. <...>’ *eina nachui!* velniop, kaip blogai’ (Zaikauskas 2008: 97).

gėsi, kad laivas nuplaukė ten, kur buvo pasiūstas. Vėliau šis šūkis buvo vartojamas aprašant tai, kas vyksta Ukrainoje. Ukrainiečių rašytojas, fotografas ir karys Artemas Čapajus (*Артем Чанаў*) rašė:

*Tokie dalykai neišvengiami, ir reikia stengtis tai suprasti. Vienaip ar kitaip, mums visiems yra pasimaišę: neginkluoti žmonės Berdianske siunčia **nachui** ginkluotus okupantus, moterys Romnų rajone siunčia **nachui** šarvuotus senius. Kiekvienas daro ką gali. Ukrainiečiai yra mega šaunūs, kaip Dovydas prieš Galijotą (Čapajs 2022).*

Pasakymas su rusišku keiksmazodžiu išpopuliarėjo ir už Ukrainos ribų, greičiausiai dėl savo lingvistinio ekspresyvumo. Latviai jį verčia tik iš dalies, palikdami vertimo kalboje originalo kalbos centrinę, stilistiškai žymėtą elementą: *Krievu karakuģi, ej **nahuj!*** (latviškasis atitikmuo *ej dirst* 'eik šikt' būtų daug švelnesnis). Minėtos radijo laidos dalyviai, tarp jų ir A. Veisbergas, komentuodami tokią leksiką, nešvankius žodžius vadino įvairiais eufemizmais (pagal atitinkamų žodžių pirmas raides), pvz., *bē-vārdi* 'b-žodžiai', *hā-bē-pē* 'ch-b-p', *en-vārdi* 'n-žodžiai', arba naudojo žodžių junginį *tāda leksika* 'tokia leksika', pabrėždami žodį *tokia*. Laidos dalyviai diskutavo ir apie tai, kodėl karo metu grubios, nešvankios leksikos randasi daugiau: atvira konfliktinė situacija, paaštrintos emocijos; jei viena pusė vartoja tokią leksiką, anksčiau ar vėliau prisiderins ir kita pusė. Kai stilistiškai neutrali leksika neveiksminga (nesukelia reakcijos), vartojama stilistiškai ekspresyvi, pavyzdžiui, disfemizmai.

Tiesa, lietuvių socialinio tinklo *Facebook* vartotojai šiam pasakymui yra sugalvoję eufemistinį, mandagų ir šmaikštų pakaitalą:

*„**EIK TU ZET!**“, – trumpas, aiškus, mandagus tam tikro raugo personažų pasiuntimas paskui rusų karinį laivą!*

Kitas eufemizmas *pasiūsti laivo kryptimi* (*pasiūsti paskui laivą*), kuris Lietuvoje buvo pasiūlytas kaip Metų posakio kandidatas, „šiandien jau plačiai vartojamas ir suprantamas be jokių kontekstų“ (Urnėžiūtė 2022: 18).

2022 m. vasario 24 d. pradėto karo, kuris, tikrovės neslepiant, vadinamas *brutaliu karu prieš Ukrainą* ar *Rusijos karu Ukrainoje*, Rusijos vadovybė ir oficialioji žiniasklaida nevadina karu, vartoja įvairių eufemizmų. Politologas Jevgėnėjus Roščinas rašo:

2022 m. vasario 24 d. Rusijos prezidentas Vladimiras Putinas pranešė, kad vykdoma „specialioji karinė operacija“. Pridursime, kad pranešdamas apie „operaciją“, sakinio pabaigoje Putinas dėjo tašką ir nutylėjo, kad tai operacija, nukreipta prieš kitą valstybę, būtent Ukrainą. Toliau buvo kalbama apie demilitarizacijos ir denacifikacijos tikslus. Tačiau šiame kontekste svarbi būtent tokia gramatinė struktūra – žodis „operacija“ neturi papildinio (Roščins 2022).

Apie situaciją, į kurią Rusija pastatė demokratinį pasaulį pradėdama Europoje karą ir jo nevardinama karu, vartodamas įvairių eufemizmų viename savo feljetonų ironizavo jau minėtas Sandris Vanzovičius:

*Nu Rietumu valstis centās labi ātri noformulēt, kā nosaukt karu Ukrainā, lai tikai to nenāktos saukt īstajā vārdā par karu – par **militāru operāciju, militāru konfliktu, armijas mācībām kara apstākļos vai kara izstrādājumu** (Dabar Vakarų valstybės stengėsi greitosiomis suformuluoti, kaip pavadinti karą Ukrainoje, kad tik netektų jo vadinti tikruoju vardu karas – karine operacija, kariniu konfliktu, kariuomenės mokymais karo sąlygomis ar karo gaminiu) (Vanzovičs 2022).*

Iš pradžių viešajame diskurse būta sumišimo, vartoti eufemizmai *dabartinė situacija Ukrainoje, paaštrėję kaimyninių valstybių santykiai, konfliktas*. Tačiau vėliau situacija imta vadinti tikrais vardais: *karu, įsiveržimu, užpuolimu* ir pan. Rusijoje vartoti žodį *karas* draudžiama, ir tai kai kurie opozicijos atstovai viešajame diskurse nurodo kaip eufemizmą vartodami žodžių junginį *uždraustas žodis*, pvz.:

Феминизм как политическая сила <...> не может быть на стороне [запрещенное в РФ слово] и тем более — [запрещенное в РФ слово] оккупационной (Feminizmas kaip politinė jėga <...> negali pritarti [RF uždraustas žodis], juolab – okupaciniam [RF uždraustas žodis]).

Galima sakyti, kad eufemizacija šio karo tema prasidėjo jau 2014 m., ir tai tyrėjų siejama su Krymo okupacija. I. Smetonienė ir D. Daučiūnaitė kaip su okupacija susijusius eufemizmus mini tarptautinius žodžius *sankcijos, subjektai, intervencija*, pasirodžiusius publicistinių straipsnių antraštėse Lietuvoje (Smetonienė, Daučiūnaitė 2014: 125–126). Pasak mokslininkų, skaitytojams jie ne tokie žinomi, daliai netgi nesuprantami, todėl kelia ne tokią neigiamą reakciją kaip tiesioginis reiškinių pavadinimas (Smetonienė, Daučiūnaitė 2014: 132), taigi tarptautiniai žodžiai puikiai atlieka eufemizacijos funkciją.

Be eufemistinio termino *karinė operacija* (rus. *военная операция*), Putino irgi buvo pasitelkiami du rečiau vartojami, todėl neįprasti ir mažiau suprantami tarptautiniai žodžiai: Ukrainos *demilitarizacija ir denacifikacija*. Žodis *denacifikacija* ‘nacizmo likvidavimo priemonės’ (BLKŽ) susijęs su žodžiu *nacizmas* ‘nacionalsocialistų partijos politika ir ideologija, vokiečių fašizmas’ (DLKŽ). Aiškindami susiklosčiusią padėtį, šias sąvokas vartoja įvairių šalių ir sričių specialistai. Latvių politologas Andis Kudoras rašo:

*Nacisma apkarošanas tēma Krievijā ir ērta visas padomju laika propagandas dēļ. Un tāpēc viņi tagad turpina, sakot, ka Ukrainā Krievija realizē **denacifikāciju un demi-***

litarizāciju (Kovos su nacizmu tema Rusijoje yra patogi dėl visos sovietmečio propagandos. Todėl jie dabar ją tęsia sakydami, kad Ukrainoje Rusija vykdo denacifikaciją ir demilitarizaciją) (Kudors 2022).

Rusų rašytoja, žurnalistė, opozicionierė Julija Latynina (*Юлия Латынина*), reaguodama į Putino vartojamus žodžius, pareiškė:

У меня теперь есть надежда, что вместо денацификации Украины наступит депутатизация России (Dabar turiu vilties, kad, užuot vykusi Ukrainos denacifikacija, vyks Rusijos deputinizacija) (LatyninaTV 2022).

Propagandinės kalbos pavyzdžiai yra ir eufemistinės parafrazės – perpasakojimai kitais žodžiais, kuriuos Rusijos oficialioji žiniasklaida plačiai vartoja karui Ukrainoje apibūdinti. Pavyzdžiui, Rusijos kariuomenės atsitraukimas ir bėgimas aprašyti taip:

<...> проведена операция по свертыванию и переброске <...> войск на территорию ДНР, проведен ряд отвлекающих и демонстрационных мероприятий с обозначением реальных действий войск (<...> atlikta kariuomenės supakavimo ir perkėlimo <...> į DLR teritoriją operacija, pritaikyta daugybė dėmesio atitraukimo ir parodomųjų priemonių, nurodančių tikruosius kariuomenės veiksmus).

Iš tokių priešingos reikšmės žodžiais pateikiamų situacijos aprašymų Ukrainos pusė juokiasi ir ironizuodama atsitraukimą vadina *neigiamu puolimu* (rus. *отрицательное наступление*), o karo laivų nuskendimą – *neigiamu išnirimu* (rus. *отрицательное всплытие*), t. y. veiksmu, priešingu povandeninio laivo iškilimui į vandens paviršių. Savo ruožtu į Rusijos gynybos ministerijos oficialaus atstovo lūpas socialinio tinklo *Facebook* šmaikštuoliai yra įdėję tokią Rusijos kariuomenės bėgimą apibūdinančią eufemistinę frazę: *враг с позором бежит за нами* (*priešas gėdingai bėga paskui mus*).

Rusijos diktatoriaus užmojai, reiškiami politiniais eufemizmais, daug platesni. Latvijos interneto žurnale *Puaro* (2022) analizuojami Putino pasisakymai, kuriuose jis prilygina save Rusijos carui Petru I per Šiaurės karą, o dabartinį įsiveržimą į Ukrainą – to, kas priklausė Rusijai, susigrąžinimui. „Režimas plačiai vartoja eufemizmus – sienų nustūmimas ar teritorijos plėtimas žymi kaimynų užkariavimą“ (Veisbergs 2014).

Užkariavimas neįmanomas be kariuomenės, o ji sudaroma mobilizuojant tiek savo valstybės, tiek užkariautų kraštų gyventojus. Tačiau šiame su dideliais nuostoliais susijusiame kare mobilizacija šmaikščiai pervadinama *mogilizacija*, šiuo žodžiu irgi rodant disfemišką požiūrį, t. y. pabrėžiant šio proceso absurdiškumą. Rita Urnėžiūtė (2022: 17) mini šį žodį kaip vieną iš tų, kurie lietu-

vių kalboje perimami iš ukrainiečių ar rusų kalbų ir priderinami prie lietuvių kalbos gramatikos. Leksema *mogilizacija* ‘mobilizacija (atsargos karo prievolinkų šaukimas į karinę tarnybą) kaip tiesus kelias į mirtį (kapą) įtraukta ir į *Lietuvių kalbos naujažodžių duomenyną*, nurodant, kad tai ironiškąjį ekspresinį atspalvį turintis naujai skolintos šaknies žodis iš rusų kalbos *могилизация* < *могила* ‘kapas’ + *мобилизация* ‘mobilizacija’ (LKND). Įvairių kalbų leksemą *mogilizacija* / *mogilizaciya* / *могилизация* galima interpretuoti ir kaip sukurtą pasitelkus fonetinę deformaciją (vieną iš žaidimo kalba rūšių): termino *мобилизация* / *mobilizacija* raidę *б* (lotynišką *b*) pakeičiant raide *з* (lotyniška *g*) gaunamas žodis, susijęs su kapais (rus. *могила* ‘kapas’). Socialinio tinklo *Facebook* naudotojai lietuviai ironizuodami apie mogilizaciją siūlo ir lietuviškų naujadarų: *kapizacija*³¹, *kapinizacija*, *mobilizacija į kapus* (< kapai), *grabizacija*, *karstizacija* (< grabas, karstas), *LADizacija*, *MOSKVIzacija* (< LADA, MOSKVIČ, t. y. automobilių markės)³².

Vengiant žodžių *karas* ir *mobilizacija*, Ukrainoje žuvusiems kariams apibūdinti Rusijoje yra naudojama ištisa melagingų eufemizmų plejada:

Погиб в качестве акта доброй воли в ходе выполнения заданий в рамках спецоперации (Žuvo vykdydamas užduotį kaip geros valios aktą specialiosios operacijos metu).

Toks tekstas antkapio nuotraukoje leidžia brėžti paraleles su 1947 m. išleistoje vokiečių literatūros tyrėjo, rašytojo ir politiko Victorio Klempere-ro knygoje *LTI – Notizbuch eines Philologen (LTI – filologo užrašai)* pateikiamomis išvadomis apie Trečiojo reicho kalbą. Aptardamas nekrologus „už fiurerį ir Tėvynę žuvusiems kariams“, autorius nurodė kelių laipsnių raišką – nuo žavėjimosi iki ideologinio nepritrimo demonstravimo.

„Rodant aukščiausio laipsnio ištikimybę būdavo rašoma: „Jis žuvo už savo fiurerį“ <...>, o Tėvynė neminėta. <...> Jei kas nors nacizmui visiškai nepritarė ir norėjo išreikšti, parodyti nepritrimą, galbūt net neapykantą, o kartu nepatekti tarp opozicijos, nes taip toli drąsa nesiekia, gedulo pranešimas būdavo formuluojamas šitaip: „Vienintelis mūsų vaikas žuvo už Tėvynę“, ir nebūdavo minimas fiureris. <...>

³¹ Šis žodis taip pat įtrauktas į *Lietuvių kalbos naujažodžių duomenyną*, su ta pačia reikšme kaip *mogilizacija* ir nuoroda, kad tai hibridinis darinys, vertinys (LKND).

³² Pastarieji pavadinimai susiję su Ukrainos televizijos transliuotu siužetu: kritusio rusų kario tėvai už kompensaciją, gautą už žuvusių sūnų, nusipirko jo mėgtą automobilį LADA ir dabar išdidžiai važinėja pas sūnų į kapus. Socialinio tinklo *Facebook* šmaikštuoliai šią temą išplėtojo toliau: žodis *sūnus* įvairiose kalbose panašus (ukr. *син*, lenk. *syn*, angl. *son*), o rusiškai – *лада*.

Pripažįstant netektį nebuvo leidžiama sėti nerimo tarp vietinių. Tokiais atvejais Trečiojo reicho stereotipinė formulė buvo: „Dėl tragiško likimo užmokėjo savo gyvybę...“ (versta iš latvių k., žr. Klemperers 2004: 126–127).

Taigi, Rusija ir šioje karo situacijoje naudoja melą ir dezinformaciją – kalbėdama tiek apie savo tikruosius veiksmus ir tikslus, tiek apie karo eigą ir jame žuvusiuosius. Kita vertus, Rusijos sukeltas karas baltų ir kitose kalbose suaktualino vadinamųjų jautrių žodžių (pvz.: *okupacija*, *okupuoti*) vartojimą naikinant ankstesnę plataus masto eufemizaciją. Atgavusios nepriklausomybę Baltijos valstybės su didžiąja kaimyne stengėsi kurti pagarbius santykius, praeities skriaudų neminėti. Štai Līga Romānė-Kalniņa daktaro disertacijoje *Construction and Representation of National Identity in the Speeches of the Presidents of the Baltic States: Corpus-Assisted Critical Discourse Analysis* (liet. *Nacionalinės tapatybės konstravimas ir reprezentavimas Baltijos valstybių prezidentų kalbose – korpusu paremta kritinė diskurso analizė*) pabrėžia, kad prezidentų kalbose, ypač iškart po šalių nepriklausomybės atkūrimo 1990 m., pasiremiant bendra politine praeitimi ir stengiantis vengti Sovietų Sąjungos ir Rusijos neigiamo vaidmens Baltijos šalių istorijoje minėjimo, dažnai būdavo vartojami eufemizmai (Romānė-Kalniņa 2022: 33). Kalbos eufemizacija, įsiteikimas vyko tiek valdžios, tiek visuomenės lygmeniu. Tokio politinio korektiškumo priežastis ir pasekmes analizuoja politologas A. Kudoras:

Politkorektuma rašanās iemesli ne vienmēr bijuši ļauni. Eiropā esam tuvu viens otram dzīvojoši – tas nav kā kaut kur stepēs dzīvojot. Esam visi saspīesti un, lai spētu sadzīvot, centīsimies neaizskart viens otru. Diemžēl esam aizgājuši galējībā ne tikai Latvijā, bet Eiropā kopumā: cilvēki pārtrauc runāt to, ko viņi domā. No tiek izdabāšana un liekuļošana (Politinio korektiškumo priežastys ne visada blogis. Europoje esame gyvenę arti vienas kito – tai ne kažkur stepėse gyvenant. Visi esame suspausti ir, kad sugebėtume sugyventi, žiūrime, kaip vienas kito neužgauti. Deja, ne tik Latvijoje, bet Europoje apskritai esame nuėję į kraštutinumą: žmonės liaujasi kalbėję tai, ką jie galvoja. Vyksta įsiteikimas ir veidmainiavimas) (Kudors 2022).

Pasak Ligos Romānės-Kalniņos, dabar kalbos eufemizacija komunikacijoje su Rusija jau nebevyksta:

Lietuvos prezidentai po šalies nepriklausomybės atkūrimo 1990 metais dėjo daug vilčių į naują besiskleidžiančią Rusijos demokratiją, kuri leistų valstybėms bendradarbiauti, tačiau metams bėgant šios viltys išsisklaidė, ir tai patvirtina [prezidentų] kalbų lyginamąja analize nustatyti turinio, diskursinio ir lingvistinio matmenų pokyčiai (Romānė-Kalniņa 2022: 33).

3.2. Kariaujančias puses žymintys disfemizmai ir eufemizmai

Universaliais disfemizmais laikytinos leksemos *fašistai* ir *nacistai (naciai)*³³. Pastarasis žodis itin plačiai vartojamas Rusijos oficialiajame viešajame diskurse, siejant jį su jau minėta denacifikacija, dargi paaiškinant, kad denacifikacija reiškia deukrainizaciją. Po Charkivo gyvenamųjų rajonų bombardavimo J. Latynina ironizavo: *Кто нoзуб, том нацист* (*Kas žuvo, tas nacistas*) (LatyninaTV 2022). A. Veisbergas 2014 m. pabaigoje apie įvykius Kryme ir jų nušvietimą žiniasklaidoje rašė: „Plačiausiai vartojami pavadinimai *fašizmas* ir *fašistai*. Žodis jau seniai rusų kalboje yra įgijęs labai neigiamą atspalvį, be to, turi neaiškią prasmę – jis vartojamas kalbant apie viską, kas neatitinka Kremliaus pageidavimų, o ypač jei kažkas suvokiama kaip antirusiška“ (Veisbergs 2014)³⁴.

Ukrainiečiai ir jų sąjungininkai rusų įsibrovėlius neretai vadina ne tik *fašistais*, bet ir *rašistais* (kontaminaciniu dariniu, padarytu iš valstybės pavadinimo *R-ossija* ir žodžio *f-ašistai*). Rusijos oficialiojoje žiniasklaidoje ir portaluose ukrainiečiai ir jų sąjungininkai dažnai įvardijami disfemizmais *fašistai*, *ukrainiečių fašistai*, taip pat vartojama *pasyvūs nacistai ir nacistų bendrininkai*, *nacistų režimas*, rusiškai vartojami pavadinimai *укронацики*, *секретные укро-фашистские лаборатории* (slaptos ukrofašistinės laboratorijos). Reikia pridurti, kad tokia leksika patenka ir į viešąjį diskursą kitomis kalbomis – vartojama įvairiuose interneto portaluose spausdinamuose straipsniuose, pvz.: liet. *ukrofašistai* (alfa.lt), latv. *ukrofašisti* (delfi.lv, la.lv).

Kaip disfemizmai viešajame diskurse tiek Rusijoje, tiek jos okupuotose Ukrainos teritorijose (dar nuo 2014 m.) vartojami ir iškraipyti Ukrainos ar jos gyventojų pavadinimai, pvz., rus. *Країна*; *укропы* (antroji leksema grafiškai ir fonetiškai sutampa su krapų pavadinimu). Žodis *ukropas* ‘rusiško-

³³ Abu šie disfemizmai ir su jais sudaryti dūriniai bei žodžių junginiai buvo vartojami ir COVID-19 pandemijos diskurse, bet tik vienai pusei – valstybių oficialių kursą palaikantiems asmenims ir valdžios atstovams – žymėti. Liet. *fašistai* ir *naciai* įtraukti į vieną iš straipsnyje jau minėtų R. Žiliukaitės sudarytų sąrašų, o latviškai užfiksuota tokių pavyzdžių: *co-vidfašistu banda* ‘COVID fašistų gauja’, *„medicīniskā fašisma“ režīms* ‘„medicininio fašizmo“ režimas’ ir kt.

³⁴ Čia reikia pridurti, kad dar gerokai prieš Krymo aneksiją Putinas dėl savo ambicijų yra pavadintas *Putleriu* (< *Put-inas* + *Hit-leris*), o jo šalininkai įvairiomis kalbomis vadinami ne tik disfemizmais *putinistai*, *putinoidai* ir pan., bet ir – *putleristai*, *putleroidai*, *putlerfašistai*. Šie pavadinimai savo aktualumo nėra praradę ir dabar. Savo ruožtu, *Facebook* naudotojai lietuviai vieną iš Rusijoje veikiančių pionierių organizacijų 2022 m. pavasarį praminė *putinjugendu* (pagal analogiją su *hitlerjugendu*).

se socialinėse medijose vartojamas niekinamasis ukrainiečio, besiorientuojančio į Vakarų Europą, pavadinimas' vartojamas ir Lietuvos internetinėje žiniasklaidoje, jis įtrauktas į *Lietuvių kalbos naujažodžių duomenyną* kaip skolinys, niekinamąjį ekspresinį atspalvį turinti žargonybė (LKND). Latviška leksema *ukropi* aptikta interneto naujienų komentaruose ir socialiniuose tinkluose.

Dar aštresni disfemizmai skirti kitų šalių atstovams, kovojantiems drauge su Ukrainos gynėjais. Štai Donbaso analitinė tarnyba (rus. *Аналитическая служба Донбасса*) aiškina, kad, siekdami sustabdyti rusų ataką, ukrainiečiai meta į kovą menkavertes pajėgas – *gruzinus, vakariečius* ir *panašias šiukšles* (rus. *Бросают именно те силы, которые им малоценны – грузин, западнцев и подобный мусор*).

Kita vertus, Ukrainos ir kitų šalių viešuosiuose diskursuose, be Rusijos kariuomenę tiesiogiai pavadinančių sąvokų *Rusijos armija, okupantų armija, okupantai, okupantų kariuomenė, rusų okupantai*, irgi netrūksta prieš agresorę nukreiptų disfemizmų, kurie yra deformuotas Rusijos pavadinimas, pvz., *русня*, arba leksemos, susijusios su agresyviomis, žiauriomis būtybėmis, pvz., *orkai* (rus. *орку*). Latvijos fantazijos ir fantastikos draugijos (latv. *Latvijas Fantāzijas un fantastikas biedrība*) svetainėje pateiktas toks verstinis sąvokos *orkai* (latv. *orki*) aiškinimas:

įvairūs ištvermingi į žmones panašūs kariaujantys padarai kūrinuose fantastikos temomis. <...> Orkai dažniausiai vaizduojami kaip apsigimę žmonės, turintys brutalumo, sadizmo, taip pat baugštumo polinkių <...>, kaip už žmones fiziškai stipresni ar silpnesni, bet visada susitelkę dideliais būriais (Gustavsone 2022)³⁵.

Į *Lietuvių kalbos naujažodžių duomenyną* įtraukta ne tik leksema *orkas* 'rusų kareivis – demoralizuotas žiaurus agresorius Rusijos kare Ukrainoje 2022 m.', kilusi iš anglų k. *orc* 'brutalia jėga ir menku protu pasižymintis fantastinių būtybių rasės atstovas maginės fantastikos kūrinuose, ypač J. R. R. Tolkien'o *Žiedų valdovė*', bet ir niekinamąjį ekspresinį atspalvį turintys kontaminaciniai dariniai su komponentu *ork-*: *orkupantas* 'demoralizuotas žiaurus kareivis iš okupacinės Rusijos kariuomenės kare Ukrainoje 2022 m.' (< *ork-as* + *o-kupantas*); *orktarakonis* 'rusų kareivis – demoralizuotas žiaurus agresorius Rusijos kare Ukrainoje 2022 m.' (< *ork-as* + *tarakon-as* + galūnė *-is*); *Orkistanas* '„orkų“ gyvenama šalis (t. y. Rusija)' (LKND). Pastarasis žodis šiame duomenyne pateiktas kaip naujai skolintos šaknies žodis, nurodant

³⁵ Vertimas iš rusų k. iki Rusijos įsiveržimo į Ukrainą.

ir kitų kalbų atitikmenis: ukr. *оркiстан*; rus. *оркiстан*. Kitos dvi leksemos į duomenyną įtrauktos kaip lietuviškos kilmės dariniai. Kaip lietuvių reakcijos atspindintį karo meto naujadarą žodį *orkupantai* apibūdina ir Rita Urnėžiūtė (2022: 18). Tačiau šio straipsnio autorių surinkta kitų kalbų medžiaga rodo, kad lietuvių kalbos naujadaras yra tik *orktarakonis* (jis duomenyne pažymėtas kaip „pavienis“ ir neaptiktas interneto šaltiniuose kitomis kalbomis), o kiti du žodžiai greičiausia yra perimti iš rusų kalbos, plg.: rus. *ОРКУпанты* / *оркупанты*, latv. *orkupanti*; latv. *Jūs arī **orkistānas** propagandas upuris?* (Ar jūs irgi [esate] orkistano propagandos auka?).

Kitas iš fantastikos kūrinų paimtas eufemistinis Rusijos pavadinimas, pradėtas vartoti dar 2015 m., yra *Mordoras* (latv. *Mordora*, rus. *Мордор*) – blogį įkūnijanti šalis. Latvijos žiniasklaida rašė:

*Kovo pirmomis dienomis didelis būrys žmonių Rusijos kariuomenės okupuotame Melitopolyje išreiškė savo požiūrį į „orkus plėšikus“. Tą patį mėnesį, kiek vėliau, Ukrainos gynybos ministras oficialioje kalboje žadėjo, kad Ukrainos kariai „atlaikys **Mordoro ataką**“ (Lelū 2022).*

Posakis vaizdingas, ir jam sukurti panaudota aliuzija į jau minėtą J. R. R. Tolkien'o kūrinį *Žiedų valdovas*:

*Vai tās būtu ukraiņu amatpersonu runas, preses izdevumi vai sociālās platformas, šis salīdzinājums parādās ik uz soļa: mierīgā, „Gredzenu pavēlniekā“ aprakstītajai Dalielai līdzīgā Ukraina aizstāvas pret tīro ļaunumu, **Mordoras** karapuļiem līdzīgo Krievijas armiju, ko no Maskavas vada **Saurona līdzinieks** Vladimirs Putins (Ar tai būtu ukraiņiečių pareigūnų kalbos, spaudos leidiniai, ar socialinės platformos, šis palyginimas pasirodo kiekviename žingsnyje: taiki, į *Žiedų valdove* aprašytą Dalieną panaši Ukraina ginasi nuo grynojo blogio, nuo Mordoro ordą primenančios Rusijos armijos, kuriai iš Maskvos vadovauja Saurono atgamas Vladimiras Putinas) (Lelū 2022).*

COVID-19 pandemijos metu Latvijoje asociacijas su J. Rowling romanų personažu Voldemortu, kurio nevalia vadinti vardu, žadino neįprasti naujųjų realiųjų pavadinimai (žr. aukščiau), o karo kontekstas daugelyje šalių sustiprino supratimą, kad Voldemortas yra konkretus asmuo kaip blogio įsikūnijimas. Tai ryškėja iš lietuvių filosofo Aldžio Gedučio straipsnio apie tai, kaip gimsta sąmokslo teorijos:

*Akivaizdu, kad dabartiniam **Voldemorto** avatarui žiobarai nerūpi nei Ukrainoje, nei Afrikoje, nei juolab Rusijoje ar kur kitur pasaulyje. Taip, **Voldemortas** grįžo ir apsigyveno mūsų rytinėje kaimynėje, o jo slapyvardis Vladimiras (Gedutis 2022).*

Ukrainos kariai fronte kariaujančius mobilizuotus rusų karius suskirstė į dvi grupes – *mobikus* ir *čmobikus*³⁶. Eufemizmo *čmobikai* (latv. *čmobiki*, rus. *чмобіку*) pirmoji raidė *č* (*ч*) atitinka rusų kalbos žodžio *частично* ‘dalinei’ pirmą raidę, ir šiuo eufemizmu įvardijami tie, kurie šaukiami į karą pagal dalinę mobilizaciją. Apie žodžio *kariai* keitimą kitais žodžiais kaip politinę eufemizaciją yra rašiusios ir I. Smetonienė su D. Daučiūnaite (2014: 127–128). Tačiau žodį *чмобіку* galima interpretuoti ir kitaip – kaip disfemistinį vedinį iš rusų kalbos žodžio *чмо*³⁷.

Palyginti su šiurkščiais abiejų kariaujančių pusių viena kitai taikomais disfemizmais, paprastos atrodo visiems žinomos sąvokos – binarinę opoziciją žymintys eufemizmai *geriukai* ir *blogiukai*, kuriuos savo *Twitter* paskyroje yra panaudojęs vienas iš keturių Latvijoje vykstančios akcijos *Twittera konvojs* iniciatorių, ryšių su visuomene konsultantas Reinis Pozņakas:

Nenogurdināmie lielceļu lauvās ziņo, ka Twittera konvojs ar 21 vienību nogādāts pāri robežai un nodots labajiem, lai tie sadod ļaunajiem. Slava Ukrainai! (Nenuilstantys greitkelių liūtai praneša, kad 21 vieneto tviterio vilkstinė pergabenta per sieną ir perduota geriukams, kad jie iškarštų kailį blogiukiams. Šlovė Ukrainai! (ir.lv).

APIBENDRINIMAS

2020 m. pasaulį sukrėtusi pandemija suskaldė visuomenę pagal žmonių požiūrį į virusą, vėliau – į skiepijimą nuo viruso. Dėl pandemijos keliskart nustatyta nepaprastoji padėtis, kuri Lietuvoje vadinta *karantinu*, Latvijoje – „sėdėjimu namuose“ (*mājsēde*; čia periodiškai taikant ir komendanto valandą), buvo susijusi su judėjimo ribojimais, o tai sukėlė didelį dalies visuomenės nepasitenkinimą. Vykstant vakcinavimui visuomenė dar akivaizdžiau pasidalijo į dvi nesutaikomas stovyklas: vakcinavimo palaikytojus ir jam nepritariančius. Naujoms realijoms žymėti bei susidariusioms situacijoms apibūdinti

³⁶ Šiuos pavadinimus komercinės žiniasklaidos priemonės *TV24* specialioje laidoje apie Rusijos sukeltą karą aiškino Latvijos nacionalinių ginkluotųjų pajėgų kapitonas Jānis Slaidiņis: „Mobikai yra tie, kurie yra Luhanske ir Donecke kaip reguliariosios pajėgos, o čmobikai – tie, kurie šaukiami dabar“ (Slaidiņš 2022).

³⁷ Plg. latvių žargonybę – disfemizmą *čмо* ‘purvinas žmogus, kuris landžioja po sąvartynus’ (Tēzauris). Į *Lietuvių kalbos naujažodžių duomenyną* įtrauktas ir kontaminacinis darinys *čmobilizacija* ‘Rusijoje karo su Ukraina metu paskelbta dalinė mobilizacija, per kurią kariauti imami tam nepasirengę ir moralumu nepasižymintys vyrai’ su kilmės nuoroda: „rusų, *чмобилизація* < *частичная мобилизація* ‘dalinė mobilizacija’; plg. *чмо* žarg. ‘fiziškai ir moralškai smukęs žmogus, „mėšlas“’ (LKND). Dar plg. R. Urnėžiūtės (2022: 18) publikaciją apie *Facebook* naudotojų lietuvių mėginimus versti ironiškus ukrainietiškus ar rusiškus dūrinčius, tarp jų rus. *бомжгвардija* – versta *vargetarmija*.

kurta naujų žodžių, be to, kalboje didėjo emocinis ekspresyvumas, kartu ir žodinė agresija, kuri neretai pasireikšdavo įvairiais – tiek tradiciniais, tiek situaciniais – disfemizmais. Taip pandemija suaktyvino agresyvios leksikos (įskaitant vulgarizmus ir kitus disfemizmus) vartojimą, tarpusavio užgauliojimus ir vidinio išsižeidimo dėl tam tikrų gyventojų kategorijų ir (ar) atitinkamus apribojimus įvedusios vyriausybės veiksmų ar pasisakymų raišką. Rusijos sukeltas karas Ukrainoje taip pat suaktyvino eufemizmų, o ypač – politinių disfemizmų, kurie ilgai buvo leksikos pasyviajame sluoksnyje, vartojimą.

„Eufemizmai ir disfemizmai yra dvi poliariškos kalbinės priemonės, kurias politiniai režimai aktyviai naudodavo kaip įspūdingą ginklą skirstydami žmones bei pažiūras į savus ir priešus. Totalitarinės sistemos, kontroliuojamos bendravimo priemonės, šiuos procesus gali organizuoti labai efektyviai, formuodamos monolitinę kalbos vartojimo sistemą“ (Veisbergs 2002: 70). Kaip liudija šiame straipsnyje apžvelgti trijų kalbų pavyzdžiai, ši prieš 20 metų padaryta išvada tinka ir dabartinei situacijai (ypač karui Ukrainoje) apibūdinti. Empirinė medžiaga rodo, kad viena pusė stengiasi dalykus vadinti tikraisiais vardais, nevengdama ir disfemizmų, o kita – tai daro selektyviai, naudodama melą ir dezinformaciją, gausiai vartodama ir eufemizmus, ir disfemizmus, karo pradžioje bandžiusi visus priversti juos vartoti. Tačiau demokratiname pasaulyje, taip pat Ukrainoje, iš Rusijos oficialiojo eufemistinio kalbos stiliaus šaipomasi, tad gimsta nauji eufemizmai ir disfemizmai. Fizinės agresijos aplinkybėmis abi pusės taiko ir žodinę agresiją, ir ironiją. Taigi, politinių eufemizmų ir disfemizmų vartojimas, ypač karo metu, nemažės.

Lyginant šiame straipsnyje apžvelgtus eufemizmus ir disfemizmus, aiškėja, kad kai kurie iš jų yra bendri ir COVID-19 pandemijos, ir karo Ukrainoje diskursui (pvz.: *Voldemortas* ‘kažkas, ką bijoma vadinti tikruoju vardu’; *putinistai*, *putleristai*, *vatnikai* ‘Rusijos propagandos vartotojai ir skleidėjai’). Tik COVID-19 pandemijos diskurse kaip universalus disfemizmas vartotas *kovidiotas*, jis plačiai taikytas apibūdinti bet kuriam asmeniui, pandemijos metu besielgiančiam kitaip, nei elgiasi ar galvoja disfemizmą vartojantis žmogus. Disfemiškai vartojamos leksemos *fašistai*, *nacistai* yra universalios tik karo Ukrainoje diskurse, nes jas bei jų vedinius ar junginius su jomis (pvz.: *ukrofašistai*, *nacistų režimas* vs. *fašistai*, *rašistai*) viena kitai taiko abi kariaujančios pusės. Pandemijos diskurse vediniai ir junginiai su šiomis leksemomis (latv. *covidfašistu banda*) buvo vartojami tik vienai pusei – valdžios atstovams ir valstybių oficialų kursą palaikantiems asmenims – apibūdinti.

Tyrimą būtų galima plėsti įtraukiant ir kitus viešuosius diskursus (pvz.: globalizacijos, ekonomikos, ekonominių sankcijų, politikų veiksmų, gamtos

kataklizmų) čia nagrinėtomis kalbomis. Juose taip pat neretai vartojama karo retorika (pvz., priešų, mūšių, ginklų sąvokos) ir gausu įvairių eufemizmų bei disfemizmų.

ŠALTINIAI³⁸

- Beinerte Vija 2021: *Vija Beinerte: Kur ir risks, jātūt izvēlei*. Prieiga internete: <https://nra.lv/viedokli/vija-beinerte/364035-vija-beinerte-kur-ir-risks-jabut-izvelei.htm>.
- BLKŽ – *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas* (rengiamas), vyr. red. D. Liutkevičienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga internete: <https://ekalba.lt/bendrinės-lietuvių-kalbos-zodynas>.
- Čapajus Artems 2022: *Pacifista kara dienasgrāmata*. Prieiga internete: <https://satori.lv/article/pacifista-kara-dienasgramata>.
- DLKŽ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, vyr. red. S. Keinys, 8-as patais. ir papild. leid. (elektroninis variantas), 2021. Prieiga internete: <https://ekalba.lt/dabartinės-lietuvių-kalbos-zodynas>.
- Gedutis Aldis 2022: *Voldemortas vėl grįžo. Namudinės sąmokslų teorijos apmatai*. Prieiga internete: <https://www.lrt.lt/naujienos/kultura/12/1755157/aldis-gedutis-voldemortas-vel-grizo-namudines-samokslu-teorijos-apmatai>.
- LatvinaTV 2022: Prieiga internete: <https://www.youtube.com/watch?v=wEBCNt-WuRTw>.
- Lelū Damjens 2022: *Mordoras lāsts*. Prieiga internete: <https://www.rigaslaiks.lv/zurnals/raksti/mordoras-lasts-20951>.
- Klimenka Eduardas, Klimenka Gabrieliūs 2020: *Koronalogizmai – trečioji pandemžodžių banga*. Prieiga internete: <https://www.bernardinai.lt/2020-05-02-koronalogizmai-trecioji-pandemzodziu-banga>.
- Kudors Andis 2022: *Latviešu taktika – klusēšana vai vētra*. Prieiga internete: <http://fronte.lv/2022/04/andis-kudors-latviesu-taktika-klusesana-vai-vetra-1-dala/>.
- LKND – *Lietuvių kalbos naujažodžių duomenynas*. Tęstinis internetinis žinynas nuo 2011 m., sud. ir ats. red. R. Miliūnaitė, program. E. Ožeraitis, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga internete: <https://ekalba.lt/naujazodziai/>

³⁸ Be čia vardijamų šaltinių, dar naudoti ir tekstai ar jų komentarai, skelbti internetiniuose portaluose (*delfi.lv, jauns.lv, tvnet.lv, ir.lv, apollo.lv, nra.lv, la.lv, lsm.lv, satori.lv, puaro.lv, pietiek.com, lrt.lt, alfa.lt, lrytas.lt, 15min.lt, bernardinai.lt, diena.lt, asd.news, glasnaya.media, unian.net* ir kt.), įrašai socialiniuose tinkluose (*Facebook, Twitter, YouTube, Draugiem.lv, fb.ru*), interneto forumuose (*delfi.lv* skyriuje *Cālis*, forumuose *www.celakaja.lv/forumi, iauto.lv/forums, www.bmwpower.lv/forum, traders.lt*).

- Puaro 2022: *Putins pielīdzina sevi Krievijas caram Pēterim I, iebrukumu suverēnā valstī – teritoriju „paņemšanai atpakaļ“ nevis „atņemšanai“*. Prieiga internete: <https://puaro.lv/kars/putins-pielidzina-sevi-krievijas-caram-peterim-i-iebrukumu-suverena-valsti-teritoriju-panemsanai-atpakal-nevis-atnemsanai>.
- Raudseps Pauls 2021: Vēl cīņa nav galā. – *Ir* 45/46, 8.
- Roščins Jevgēņijs 2022: *Kādēļ Putins karu nesauc par karu – speciālās operācijas un pasaules kārtības gals*. Prieiga internete: <https://www.delfi.lv/news/arzemes/kadel-putins-karu-nesauc-par-karu-specialas-operacijas-un-pasaules-kartibas-gals.d?id=54398056>.
- SRJKE – *Slovar' russkogo jazyka koronavirusnoj epohi*. Sankt-Peterburg: Institut lingvisticheskikh issledovaniy Rossijskoj Akademii Nauk, 2021. Prieiga internete: <https://iling.spb.ru/dictionaries/neology/coronavirus/dictionary.pdf?fbclid=IwAR0-qGlinmWpf2-sTmIew9JLWv8dBYCjQ5lwA5jrlO-MM-zND7S3Ztxhtjtw>.
- Tēzaurs – Sast. Spektors Andrejs, Rīga: LU MII Mākslīgā intelekta laboratorija. Prieiga internete: <https://tezaurs.lv> (žiūrēta 2022 12 22).
- Vanzovičs Sandris 2020: *Kovids stimulējis ierakstīties – „Zelta mikrofonam“ rekorddaudz pieteikumu*. Prieiga internete: <https://neatkariga.nra.lv/lasamgabali/332228-kovids-stimulejis-ierakstities-zelta-mikrofonam-rekorddaudz-pieteikumu>.
- Vanzovičs Sandris 2022: *Mēs zinām, par kuru jūs ar sliktiem krievu vārdiem domājāt pagājušajā nedēļā*. Prieiga internete: <https://neatkariga.nra.lv/lasamgabali/373431-mes-zinam-par-kuru-jus-ar-sliktiem-krievu-vardiem-domajat-pagajusaja-nedela>.
- Veckalne Aiga 2020: *Covid-19 skaidrojošā vārdnīca*. Prieiga internete: <https://www.facebook.com/notes/404505340945962>.

LITERATŪRA

- Aman Reinhold 1975: *Bayrisch-österreichisches Schimpfwörterbuch* (2., verbesserte Aufl.), München: Goldmann.
- Burridge Kate 2012: Euphemism and Language Change: The Sixth and Seventh Ages. – *Lexis* 7. Prieiga internete: <https://journals.openedition.org/lexis/355>.
- Druvieta Ina 2021: Valodas pētījumi valstij, sabiedrībai, cilvēkam. – *Latviešu lingvistiskā attieksme: vērtības, pārlicība, prakse*, Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 7–17.
- Druvieta Ina 2022: Lingvistiskās attieksmes izpausmes ārkārtējās epidemioloģiskās situācijas apstākļos (2020–2022). – *Vārds un tā pētīšanas aspekti* 26, Liepāja, 199–210.

- DUDENE – *Rechtschreibwörterbuch der deutschen Sprache*. Prieiga internete: <https://www.duden.de/> (žiūrēta 2022 11 20).
- Džozefs Džons Ē. 2008: *Valoda un politika*. Rīga: Zinātne.
- Ernstsona Vineta 1997: Valodas spēle latviešu sarunvalodā funkcionālā aspektā. – *Linguistica Lettica* 1, Rīga: Latviešu valodas institūts, 76–99.
- Gustavsona Andra 2022: *Zaļādainie. Orki, goblini un visvisādie radnieki*. Prieiga internete: <https://www.lffb.lv/raksti/lasit-talak/zaladainie-orki-goblini-un-visvisadie-radnieki>.
- Jakimovienē Sigita 2017: (Ne)mandagumo raiška nusikaltimū diskurse: įvardijimo aspektas. – *Lietuvių kalba* 11. Prieiga internete: <https://www.lituanistika.lt/content/67425>.
- Klemperers Viktors 2004: *Trešā Reiha valoda. Filologa piezīmes*, Rīga: AGB.
- Koženiauskienē Regina 2009: Tropu fenomenas ginčyto teksto ekspertizēse. – *Žmogus ir žodis* 1, 52–60.
- Kudirka Robertas 2012: Senoji ir naujoji eufemija. Grafinē eufemija elektroniniame diskurse. – *Lietuvių kalba* 6. Prieiga internete: <https://www.lituanistika.lt/content/60598>.
- Kvašīte Regīna, Župerka Kazimiers 2021: Lauku iedzīvotāju nosaukumi lietuviešu un latviešu valodā. – *Vārds un tā pētīšanas aspekti* 25, Liepāja, 267–280.
- Lamuvārdi 2022: *Skolotāja: Lamuvārdi bērna leksikā pastāv; svarīgi kad, kur un kāpēc tos lieto* (Latvijas radijo laida, dalyvauja A. Veisbergas). Prieiga internete: <https://www.lsm.lv/raksts/dzive--stils/vecaki-un-berni/skolotaja-lamuvardi-berna-leksika-pastav-svarigi-kad-kur-un-kapec-tos-lieto.a453315>.
- Liepa Dīte 2021: Sabiedrības lingvistiskā jaunrade Covid-19 pandēmijas laikā: valodas izteiksmes līdzekļu raksturojums. – *VALODA – 2021. Valoda dažādu kultūru kontekstā. XXXI zinātnisko rakstu krājums*, Daugavpils, 158–167.
- Liepa Dīte 2022: Latvijas kā valsts raksturojums interneta komentāros Covid-19 pandēmijas laikā. – *VALODA – 2022. Valoda dažādu kultūru kontekstā. XXXII zinātnisko rakstu krājums*, Daugavpils, 158–166.
- Liepa Dīte, Liparte Evija 2022: Covid-19 pandēmijas leksika Latvijā un Lietuvā: kopīgais un atšķirīgais – *VALODA – 2022. Valoda dažādu kultūru kontekstā. XXXII zinātnisko rakstu krājums*, Daugavpils, 61–70.
- Lipartē Evija 2020a: Šiek tiek apie kovidžodžius latvių kalboje. – *Gimtoji kalba* 5(635), 30–35.
- Lipartē Evija 2020b: Koronos eufemizmai, metaforos, žodžių žaismas latvių kalboje. – *Gimtoji kalba* 6(636), 30–34.
- Liparte Evija 2021a: *Mājsēde, skorbuļēra, tišmājis, sejauts* un citi – ieskats 2020. gadā lietotajos saliktajos lietvārdos. – *Vārds un tā pētīšanas aspekti* 25, Liepāja, 107–118.

- Liparte Evija 2021b: Ieskatš 2020. gadā internetā lietotās nozīmīgus amatus Latvijā ieņēmušo personu apsaukāš. – *Linguistica Lettica* 29, Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 62–91.
- Liparte Evija 2021c: Jauni nosaukumi un „senas dziesmas jaunās skaņās“ – uz koronavīrusa laiku caur valodas prizmu raugoties. – *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi* 16, 102–118.
- Mukāne Inguna 2022: *Dusmas, ko izraisījis kovids. Kā pārvarēt jaunās plaisas sabiedrībā?* Prieiga internete: <https://jauns.lv/raksts/9viri/474051-dusmas-ko-izraisijis-kovids-ka-parvaret-jaunas-plaisas-sabiedriba>.
- Romāne-Kalniņa Līga 2022: *Nacionālās identitātes veidošana un atspoguļojums Baltijas valstu prezidentu runās – korpusā balstīta kritiskā diskursa analīze (promocijas darba kopsavilkums latviešu valodā)*, Rīga: Latvijas Universitāte.
- Rožkalne Anda, Liepa Dite 2022: From „Covid idiots“ to „Covidshow“ and „Covidhysteria“: Analysis of digital news commenters’ verbal aggressiveness and means of linguistics creativity during COVID-19 pandemic in Latvia (2020–2021). – *Mediālnī studia / Media Studies* 3, 180–211.
- Ruks Māris 2022: *Šis laiks kā piebūrumš*. Prieiga internete: https://pietiek.com/raksti/sis_laiks_ka_pieburums.
- Slaidiņš Jānis 2022: *Kurus krievu karavīrus ukraiņi sauc par „čmobikiem“; kurus par „mobikiem“?* Prieiga internete: <https://www.la.lv/kurus-krievu-karavirus-ukraini-sauc-par-cmobikiem-kurus-par-mobikiem>.
- Smetona Marius 2015: *Lietuvių kalbos eufemizmai: raiška ir motyvacija*: daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas. Prieiga internete: <https://epublications.vu.lt/object/elaba:8283971>.
- Smetonienė Irena, Daučiūnaitė Danutė 2014: Politinė eufemizacija publicistinių straipsnių antraštėse. – *Kalbotyra* 66, 120–142.
- Urnėžiūtė Rita 2022: Kas pasiūlyta iki spalio vidurio? – *Gimtoji kalba* 10, 17–21.
- Valodnieki 2022: *Valodnieki: Karš ietekmējis latviešu valodas lietojumam – tā kļūvusi rupjāka* (Latvijos radijo laida, dalyvauja A. Veisbergas ir D. Liepa). Prieiga internete: <https://www.lsm.lv/raksts/dzive--stils/ikdienai/valodnieki-kars-ietekmejis-latviesu-valodas-lietojumam--ta-kluvusi-rupjaka.a474465>.
- Veisbergs Andrejs 1999: Polītkorekcijas. – *Rīgas Laiks* 9, 17–19.
- Veisbergs Andrejs 2002: Naida un aizplīvurotības vārdi manipulācijas valodā. – *Kentaurs XXI* 29, 54–71.
- Veisbergs Andrejs 2014: *Kremla valodiskā programēšana*. Prieiga internete: <https://www.la.lv/kremla-valodiska-programmesana>.
- VPSVe – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*, Rīga: Valsts valodas aģentūra, 2007. Prieiga internete: <https://termini.gov.lv/kolekcijas/93> (žiūrēta 2022-11-17).

Zabarskaitė Jolanta 2020: *COVID-19 naratyvo pamoka: taisykė žodžiui vietą kaip svečiui patalą*. Prieiga internete: <https://www.bernardinai.lt/covid-19-naratyvo-pamoka-taisyke-zodziui-vieta-kaip-sveciui-patala>.

Zaikauskas Egidijus 2008: *Kalbos paribiai ir užribiai: lietuvių žargono žodynėlis*. Vilnius: Alma littera, 2008.

Gautas 2022 11 22
Priimtas 2022 12 30

DITE LIEPA, EVIJA LIPARTE

**THE COVID PANDEMIC AND THE WAR IN UKRAINE:
THE USAGE OF EUPHEMISMS AND DYSPHEMISMS
IN LATVIAN, LITHUANIAN, AND RUSSIAN
PUBLIC DISCOURSE**

S u m m a r y

The 2020's kicked off with a number of new challenges for the human kind: the COVID-19 pandemic and the war that Russia started in Ukraine. These global events of the past three years have affected the way we use language as well: a democratic society needs to talk about what is happening and have everything explained and be informed about it; besides, language has responded to these developments rather vigorously.

The pandemic has divided the society in two based on how the people approach the virus: its believers and its deniers. With the advent of vaccines the society split even further into two irreconcilable camps: those who supported the vaccines and those who were against them. Language saw an influx of new words, emotional expressiveness and verbal aggression were on a rise, and two polar linguistic tools, euphemisms and dysphemisms, were being used to describe the opposing factions.

The COVID pandemic was not over yet when, in February of 2022, the world was shaken by yet another tragedy as Russia invaded Ukraine. The brutality of the war and the fierce resistance on the part of the Ukrainians triggered the use of euphemisms, and politically tinted dysphemisms in particular, which had existed at the passive level of the vocabulary for a long time (following the collapse of the USSR and the restoration of independence in Latvia and in Lithuania). The empirical material of this article shows that one side tries to call a spade a spade without avoiding the use of various dysphemisms, while the other does it selectively, using lies and misinformation, using both euphemisms and dysphemisms in great abundance, attempting to force everyone to use them at the be-

ginning of the war. However, in the democratic world, as well as in Ukraine, Russia's official euphemistic style of speech has been met with ridicule, leading to the creation of new euphemisms and dysphemisms. During situations of physical aggression, both sides also use verbal aggression and irony. Thus, the usage of political euphemisms and dysphemisms will not see any sort of decline, especially in a state of war.

The euphemisms and dysphemisms featured in the article are used to designate said events – the pandemic and the war in Ukraine – in the Latvian, Lithuanian, and Russian languages. A juxtaposition of the specific euphemisms and dysphemisms has established that some of them are common in both discourses: that of the pandemic and of the war (for example, *Voldemort*: 'something that others are afraid to call by its real name', *putinistai* // *putleristai* // *vatnikai*: 'users and disseminators of Russian propaganda'). Only with the discourse of COVID-19, the universal dysphemism is *covidiot*, which is widely used to describe any person who, during the pandemic, behaves differently than the person using this dysphemism acts or thinks. However, used dysphemically, lexemes *fascists*, *Nazis* are considered universal only in the discourse of the war in Ukraine, because the two warring sides apply them and derivatives and compounds thereof (e.g., *Ukrofas-cists*, *Nazi regime* vs. *Fascists*, *ruscists*) with reference to one another. In the discourse of the pandemic, derivatives and compounds with these lexemes (e.g. Latvian *covidfašistu banda* 'covid-fascist gang') were applied only to government representatives and persons supporting the official line of the state (the alleged 'dictatorship'). Various new words (situational dysphemisms) have also been created to describe the realities of both the pandemic and the war in Ukraine. A comparison of material from the three languages highlights both the universal nature of the reviewed language phenomena, and the possibility of their adoption.

KEYWORDS: euphemisms, dysphemisms, COVID-19 pandemic, war, public discourse.

DITE LIEPA

LU Latviešu valodas institūts,

Rīga, Kalpaka bulvāris 4, LV-1050, Latvija

dite.liepa@lu.lv

Rīgas Stradiņa universitāte

Rīga, Dzirciema iela 16, C korp. 1B kab., LV-1007, Latvija

dite.liepa@rsu.lv

EVIJA LIPARTE

evija111@gmail.com

DITE LIEPA, EVIJA LIPARTE

COVID-19 PANDEMIJA IR KARAS UKRAINOJE:
EUFEMIZMŲ IR DISFEMIZMŲ VARTOJIMAS
VIEŠAJAME DISKURSE LATVIŲ, LIETUVIŲ
IR RUSŲ KALBOSE

S a n t r a u k a

XXI a. trečiasis dešimtmetis yra prasidėjęs naujais išbandymais žmonijai – COVID-19 pandemija ir Rusijos sukeltu karu Ukrainoje. Šie pastarųjų trejų metų globalinio masto įvykiai paveikė ir kalbos vartojimą: demokratinėje visuomenėje apie tai, kas vyksta, reikia kalbėti, aiškinti ir informuoti, be to, kalba į šiuos įvykius aktyviai reaguoja.

Pandemija visuomenę suskaldė pagal žmonių požiūrį į virusą: jo šalininkus ir neigėjus. Prasidėjęs vakcinavimui, visuomenė dar akivaizdžiau pasidalijo į dvi nesutaikintas stovyklas: vakcinų palaikytojus ir neigėjus. Kalboje radosi naujų žodžių, didėjo emocinis ekspresyvumas ir žodinė agresija, o apibūdinant priešingas puses būdavo plačiai vartojamos dvi poliariškos kalbos priemonės – eufemizmai ir disfemizmai.

Kovido pandemijai nepasibaigus, pasaulį sukretė kita tragedija – Rusijos įsiveržimas į Ukrainą. Brutalus karas ir ukrainiečių įnirtingas priešinimasis suaktyvino eufemizmų ir ypač – politinių disfemizmų vartojimą. Pastarieji ilgai (po SSRS žlugimo ir nepriklausomybės atkūrimo Latvijoje ir Lietuvoje) buvo leksikos pasyviajame sluoksnyje. Straipsnio empirinė medžiaga rodo, kad viena pusė stengiasi dalykus vadinti tikraisiais vardais, nevengdama ir įvairių disfemizmų, o kita tai daro selektyviai, naudodama melą ir dezinformaciją, gausiai vartodama ir eufemismus, ir disfemismus, karo pradžioje bandžiusi visus priversti juos vartoti. Tačiau demokratiname pasaulyje, taip pat Ukrainoje, iš Rusijos oficialiojo eufemistinio kalbos stiliaus šaipomasi, tad gimsta nauji eufemizmai ir disfemizmai. Fizinės agresijos aplinkybėmis abi pusės taiko ir žodinę agresiją, ir ironiją. Taigi, politinių eufemizmų ir disfemizmų vartojimas, ypač karo sąlygomis, nemažės.

Į straipsnį įtraukti eufemizmai ir disfemizmai įvardija minėtus įvykius – pandemiją ir karą Ukrainoje – latvių, lietuvių ir rusų kalbomis. Gretinant konkrečius eufemismus ir disfemismus, konstatuota, kad kai kurie iš jų yra bendri abiejuose – ir pandemijos, ir karo diskursuose (pvz.: *Voldemortas* ‘kažkas, ko bijoma vadinti tikroju vardu’; *putinistai*, *putleristai*, *vatnikai* ‘Rusijos propagandos vartotojai ir skeleidėjai’). Tik COVID-19 diskurse universalus yra disfemizmas *kovidiotas*, plačiai taikytas apibūdinti bet kuriam asmeniui, pandemijos metu besielgiančiam kitaip, nei elgiasi ar galvoja disfemizmą vartojantis žmogus. Disfemiškai vartojamos lekšemos *fašistai*, *nacistai* laikomos universaliomis tik karo Ukrainoje

diskurse, nes jas bei vedinius ir junginius su jomis (pvz.: *ukrofašistai, nacistų režimas* vs. *fašistai, rašistai*) viena kitai taiko abi kariaujančios pusės. Pandemijos diskurse vediniai ir junginiai su šiomis leksemomis (pvz., latv. *covidfašistu banda*) būdavo skiriami tik valdžios atstovams ir valstybių oficialų kursą (atseit, diktatūrą) palaikantiems asmenims pavadinti. Ir pandemijos, ir karo Ukrainoje realijoms pavadinti sukurta ir įvairių naujadarų (situacinių disfemizmų). Palyginus trijų kalbų medžiagą, išryškėja tiek apžvelgiamų kalbos reiškinių universalumas, tiek jų perėmimo galimybė.

ESMINIAI ŽODŽIAI: eufemizmai, disfemizmai, COVID-19 pandemija, karas, viešasis diskursas.

DITE LIEPA

LU Latviešu valodas institūts,

Rīga, Kalpaka bulvāris 4, LV-1050, Latvija

dite.liepa@lu.lv

Rīgas Stradiņa universitāte

Rīga, Dzirciema iela 16, C korp. 1B kab., LV-1007, Latvija

dite.liepa@rsu.lv

EVIJA LIPARTE

evija111@gmail.com